

Beelden en broederschappen

Broederschappen in kerken
stimuleerden de oprichting van straatbeelden

Beelden en broederschappen is een tentoonstelling georganiseerd door Voor Kruis en Beeld vzw naar aanleiding van 75 jaar activiteit tot behoud van de gevelbeelden. Ze loopt in de Antwerpse Sint-Jacobskerk van 13 september tot 31 oktober 2009.

Concept en redactie: Wim Strecker (Voor Kruis en Beeld)

Tekstpanelen en presentatiekasten staan opgesteld in de kooromgang nabij de Kapel van de H. Drieuldigheid en de Onze-Lieve-Vrouwekapel, en zo mogelijk in de nabijheid van de behandelde objecten.

Een strikt tentoonstellingsparcours is er niet, in relatie met het onderwerp kunnen op allerlei plaatsen in (en om) de kerk vast opgestelde stukken betrokken worden. Vandaar dat de catalogusnummering haar eigen logica volgt, ze helpt wel om de tijdelijk gepresenteerde stukken in de toonkasten te verduidelijken.

De kerk is dagelijks toegankelijk van 14 tot 17 uur

Ingang: Lange Nieuwstraat (zuidportaal)

Dank aan

Mgr. L. De Maere, pastoor van Sint-Jacobskerk.

De heren en dames J. Sauvanaud, Rosseeuw, Guy Meyer (Sint-Jacobskerk), Jos Van den Nieuwenhuizen (Archief Sint-Jacobskerk), Goran Proot (UA), Rudi Mannaerts, Claire Baisier (MKA), Paula Sörnsen, Annick Leclair en verder de hele ploeg van Voor Kruis en Beeld die samen met voorzitter Etienne van Caster achter dit initiatief stond.

Eveneens dank aan het Ruusbroecgenootschap, het Stadsarchief Antwerpen en de Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience voor hun medewerking en de toelating tot publicatie.

Versie 1.0 - 2009-09-11

 Dimplex
W A R M T E P O M P E N

Het plaatsen van religieuze (gevel)beelden

Deze tentoonstelling behandelt specifiek één facet uit het brede scala van mogelijkheden die aanleiding hebben gegeven tot het verschijnen van religieuze beelden in het Antwerpse (en bij uitbreiding Zuid-Nederlandse) stadsbeeld vanaf de Middeleeuwen tot vandaag.

We zoomen in op de rol die broederschappen in de parochiekerk speelden om een bepaalde devotie ook buiten de kerk onder de aandacht te plaatsen. Dat alles daarbij niet eenduidig zal blijken is haast vanzelfsprekend, het synthetisch willen vatten van een materie kan haar geweld aandoen. Ons verhaal spitst zich als casus toe op de Sint-Jacobsparochie en dan meer bepaald nog op drie van haar in de kerk actief geweest broederschappen, deze van de Bedrukte Moeder, de H. Drievuldigheid en die van de H. Johannes Nepomucenus.

De overgrote hoop van beelden kende een andere aanleiding tot plaatsing. Voor de duidelijkheid volgt hieronder even een Antwerpse opsomming:

- Eerst van al zijn er de beelden aan de kerkgebouwen zelf (portalen, gevels en bedaking) die bij of na de bouw door de religieuze gemeenschap werden voorzien. En verder deze op het kerkhof of sommige devotiehoekjes buiten de kerk met calvaries, al dan niet monumentaal.
- Ook zijn er de spirituele 'uithangborden' bij religieuze instellingen: kloosters, scholen, hospitalen en pastorieën tonen hun patroonheilige(n).
- Ook de burgerlijke overheid plaatste op stadspoorten of het Schepenhuis (het eerste Stadhuis) beelden van specifieke heiligen of een Madonna. Wie instond voor de plaatsing van de talrijke kruisbeelden op bruggen is niet duidelijk.
- Gilden en ambachten toonden hun voorbeeld, zoals o.m. de meerseniers met de Sint-Nicolaas van de Sint-Nicolaasplaats of de patroonheiligen op de gilden- of ambachtshuizen (Grote Markt, Hoogstraat). Maar ook openbare pompen werden door de corporaties van een Madonna voorzien (Vismarkt, Vee-markt).
- Particulieren, eventueel georganiseerd in buurtgenootschappen, brachten het overgrote deel van de stad in een mariale sfeer met gevelbeelden voorzien van een devotielantaarn.
- Op de private façade prijkten verder tal van naamplaten en beelden die de huisnaam representeerden, velen ervan waren religieus (Museum Mayer van den Bergh, Lange Gasthuisstraat). Makelaars van poorten of deuren en eventueel een windvaan (Keizerstraat) sluiten hierbij het rijtje.

Drie broederschappen in Sint-Jacobs en hun beelden

Bedrukte Moeder Gods

De Piëta in de Onze-Lieve-Vrouwekapel, daar gekomen in 1650, gaf aanleiding tot het oprichten van een devoot broederschap in 1673. Het belang van dit beeld was eertijds zo groot dat het de ereplaats op het altaar verwierf. Een plaats die ze pas in de late 19de eeuw zou moeten ruilen voor het actuele processiebeeld 'Onze-Lieve-Vrouw Hulp der Christenen'. Deze wisseling van wacht is tekenend voor een maatschappelijke verschuiving in de beleving van smart en verlies van een geliefde. Vandaag denkt men bij een rouwproces niet meer aan dit ene beeld, daar, in die sfeer van stilte en gebed. Onze voorouders dachten daar anders over.

Broederschap van de Heilige Drievuldigheid

Is de devotie voor de Bedrukte Moeder een persoonlijk, een individueel gegeven, het broederschap van de Heilige Drievuldigheid stelde zich een zeer maatschappelijk doel, het heette zich *'Aartsbroederschap van de Heilige Drievuldigheid tot verlossing der Christene Slaven'* en werkte via fondswerving hier in de kerk aan de vrijlating van in gevangenschap genomen christenen in de Musulmaanse wereld. Overal in het land, en ook daarbuiten, bestonden gelijkwaardige confreries. De gesel van zeerovers, kapingen en krijgsgevangenschap in slavernij was in het Ancien Régime, zo niet schering en inslag, dan toch zeer ernstig. De Orde van de Trinitariërs stond de gevangenen ter plaatse bij en bemiddelde met de confreries in de plaats van herkomst. Er bestond alzo een netwerk, dat nog herkenbaar is in zijn hedendaagse vormen.

Naast de Triniteit (God de Vader, Zijn Zoon Jezus en de H. Geest) vormt het 'Visioen van de H. Johannes van Matha' (een engel tussen geketende slaven) het visuele programma van het broederschap. Overal in de kerk kan men het bespeuren en specifiek in de kapel van het broederschap in de zuidelijke kooromgang.

H. Johannes Nepomucenus

Als devoot broederschap van een andere orde dan de twee voorgaande, ontstond in de 18de eeuw de confrerie van de Heilige Johannes Nepomucenus. Het waren de paters jezuiten die in een veranderende wereld – het Ancien Régime loopt op zijn einde – met het instellen van deze devotie nog enig weerwerk wilden bieden aan de laster, aantijgingen en kritiek die hen te beurt vielen.

Geboren in Praag was deze middeleeuwer allerminst een bekende, maar eens heiligverklaard in 1729 stroomde de verering door alle jezuïetenprovincies. In 1735 kwam in Antwerpen het eerste beeld in de kerk van het professenhuis (nu Sint-Carolus Borromeuskerk). Men vereerde de heilige specifiek omwille van zijn integriteit als biechtvader (hij werd terechtgesteld in 1393 omdat hij het biechtgeheim niet wilde schenden), bij uitbreiding werd hij ingeroepen tegen achterklap en laster. En op dit punt scoorde Nepomuk ook voor de burgerlijke overheid (stadsbestuur) en hogere standen, vandaar dat in Sint-Jacobs het broederschap net door hen zal worden opgericht. Maar niet onmiddellijk, en het duurde ook niet lang. Het vormt maar een korte snede in het tijdsgebeuren dat met de Franse Revolutie zal bezegeld worden. Na het Ancien Régime gaat het broederschap niet meer herleven.

cat. 3

cat. 43

cat. 16

fig. 1

fig. 2

fig. 3

fig. 4

De uitstraling in de parochie

H. Johannes Nepomucenus

Lange Nieuwstraat 93-95, Parochiaanstraat

In de (duistere) Parochiaanstraat lagen eertijds de brandladders gestockeerd. Omdat deze een dankbare schuilplek vormden voor aanranders, werd door de omwonenden in 1755 aan het stadsbestuur toelating aangevraagd om op het hoekgebouw met de Lange Nieuwstraat een lantaarn te mogen plaatsen. Men dacht eraan het volgende jaar ook een beeld aan te brengen en liet de keuze tussen een Madonna en deze heilige. Het gebouw was eigendom van de stads-aalmoezeniers, zij prefereerden een H. Johannes Nepomucenus, de modelheilige van dat moment en tevens door een broederschap in de naburige Sint-Jacobskerk gestimuleerd.¹

Het beeld werd vervaardigd door Johannes Josephus Cosyns (1718-1765) in 1756 uit terracotta. Bij de restauratie in 2004 werd een ooit bestaand chronogram opnieuw aangebracht: *eCCe Joannes Date LVMen* ('hier Joannes geef licht') met als jaartal 1756, verwijzend naar de oprichting. – (fig. 1)

Aartsbroederschap van de Heilige Drievuldigheid tot verlossing der Christene Slaven

Sint-Jacobsmarkt 92-94, Kipdorpbrug

Bij het binnenkomen van de stad via de Kipdorpbrug werd een bezoeker haast onmiddellijk getroffen door een raadselachtige beeldengroep op de hoek van de Sint-Jacobsmarkt. Hier had het broederschap haar 'uithangbord' met voorstelling van de Triniteit en eronder van het 'visioen van de H. Johannes van Matha', de engel met de twee geketende slaven.

De originele 18de-eeuwse groep verdween vermoedelijk in de Franse periode (Van de Sande vermeldt hem als werk van Walter Pompe), maar werd in 1821 door Hendrik Viddeleer (ca. 1785 - 1865) hermaakt en is nog steeds op deze plek aanwezig.² – (fig. 2)

Bedrukte Moeder Gods

Zowel in Sint-Jacobskerk als in de nabijgelegen voormalige minderbroederskerk (nu de site van de Academie) bloeide eertijds een sterke devotie voor Onze-Lieve-Vrouw van Smarten. In Sint-Jacobs vereerde men een Bedrukte

¹ Zie bijlage 6 en ook Muller 2006: 503

² Zie bijlage 7

Moeder, bij de franciscanen een Onze-Lieve-Vrouw van Zeven Weeën. Hoewel er geen strikte relatie gevonden kan worden met een broederschap is het toch opmerkelijk hoe tal van voorstellingen van Onze-Lieve-Vrouw van Smarten in de parochie of omgeving voorkomen (of -kwamen). Er is in het stadscentrum maar één uitzondering (vml. kerkhoven niet te na gesproken), de Piëta van Rijkenhoek en Schelleken (fig. 4) in de Sint-Andriesparochie.

Onze-Lieve-Vrouw van Smarten

De Mariale iconografie kent tal van voorstellingen van Maria in relatie met het lijden van haar Zoon. Elk wordt met een specifieke term aangeduid, overkoepelend zijn ze gekend als '*Onze-Lieve-Vrouw van Smarten*' (Mater Dolorosa, Notre-Dame des Douleurs, Our Lady of the Sorrows) of met een oudere term '*Bedrukte Moeder Gods*'. Het ganse scala van voorstellingen wordt uitgebeeld als de 'Zeven Weeën van Maria', zeven taferelen chronologisch lopend van de vooraankondiging van de dood van haar Kind tot Maria met het lichaam van haar dode zoon en diens begrafenis.

Naargelang het tijdstip, voor of na Jezus kruisdood, gaat de voorstelling van de 'Bedrukte Moeder' nader bepaald worden als *Bedrukte Moeder bij het kruis* of *Bedrukte Moeder met het dode lichaam van Jezus op haar schoot*, ook gekend als 'Piëta'. Staat Maria aan de voet van het kruis kennen we haar ook als 'Stabat Mater' of 'Mater afflicta'.

Zeven smarten van Maria:

De voorspelling van Simeon in de tempel, de vlucht naar Egypte, het zoekraken in de tempel van Jezus, Maria ontmoet Jezus op zijn lijdensweg, Maria staat onder Jezus kruis, het ontvangen van Jezus dode lichaam en het begraven van Jezus. In contrast hiermee staan de 'Zeven vreugden' van Maria, gaande van Annunciatie tot Onze-Lieve-Vrouw-Tenhemelopneming (Maria Hemelvaart), dit thema blijft verder onbesproken.

Vrijdag voor Palmzondag is de traditionele feestdag van Onze-Lieve-Vrouw van Zeven Weeën (bij een kerkvergadering in Keulen, in 1423 voor het eerst voorgesteld en weldra door de gehele Kerk aanvaard). Sinds 1814 worden de Zeven Smarten van Maria herdacht op 15 september.

De beelden van Onze-Lieve-Vrouw van Smarten in de parochie

Een strikte relatie met de broederschap in de Sint-Jacobskerk kon (vooralsnog) niet aangetoond worden voor de diverse beelden van de 'Bedrukte Moeder' die om en rond de kerk aan privé-woningen voorkomen (of voorkwamen). Dit is

ook niet verwonderlijk, omdat deze devotie sterk individueel beleefd werd. Bij een rouwproces, het omgaan met smart bij verlies van een geliefde persoon, zal het beeld in de kerk datgene zijn waarnaar men zich zal richten. De functie van de broederschap in de kerk is hier fundamenteel.

Een bijkomend probleem vormt de interferentie van de nabijgelegen minderbroederskerk, waar een evenwaardige devotie (Onze-Lieve-Vrouw van Zeven Weeën) een sterke uitstraling kende. Bovenop verhuisde na de afschaffing van het minderbroedersklooster deze devotie naar Sint-Caroluskerk, m.a.w. naar de aan Sint-Jacobs grenzende parochie. Zo is de Onze-Lieve-Vrouw van Smarten van het Rockoxhuis aan de Keizerstraat (een historiserend beeld uit 1921) te koppelen aan de Sint-Carolusparochie en niet aan deze van Sint-Jacob.

Hoe kwamen de beelden er dan wel? Over één geval zijn we half ingelicht. De Onze-Lieve-Vrouw van Smarten van de Lange Winkelstraat 32 is een bodemvondst uit het midden van de 19de eeuw. Bij opgravingen blootgekomen werd het beeld in 1859 nabij de vindplaats in een nis aan de gevel aangebracht, met als enige andere gekende relatie dat het ooit daaromtrent bij de wijkpomp moet gestaan hebben. Wat de aanvankelijke intentie was bij de eerste plaatsing, blijft in het duister.³ – (fig. 3)

Niets is bekend over de oorsprong van de in 1962 verdwenen Onze-Lieve-Vrouw van Zeven Weeën op de hoek Koningstraat en Keizerstraat. Al evenmin zijn we ingelicht over haar eindbestemming. Het voor de 'Oude stad' in het Openluchtmuseum van Bokrijk bestemde gebouw werd wel gesloopt maar nooit op deze locatie heropgebouwd. Bij een plaatsbezoek in 2003 kon het beeld niet worden weergevonden.

Aan de straatgevel van een gebouw aan de Lange Nieuwstraat, tegenover de Celrebroedersstraat (in 1922 het nr. 105), was tot in het eerste kwart van de 20ste eeuw nog een 'Bedrukte Moeder' te bespeuren. Het beeld werd geflankeerd door twee reliëfs uit de cyclus van de zeven smarten van Maria. Het geheel verdween spoorloos tussen 1922 en 1933.⁴ Het zou voordien een pomp hebben bekroond en werd in het begin van de 19de eeuw geschonken door de juffrouwen de Knyff. Vermoedelijk gaat het hier om nazaten van Leonce De Knyff, de oude eigenaar van een links hiervan gelegen pand (het actuele nr. 101, vanaf 1877 hôtel Conrad Van de Werve, na sloop de centrale uitleenbibliotheek van de stad en vandaag verbouwd tot een locatie van de Plantijn Hogeschool). Signaleren we ten slotte nog de verdwenen 'Bedrukte Moeder' van het gods-

3 Zie bijlage 8

4 Thyssen 1922, p. 201-202 beschrijft het nog als bestaand, Lattin 1933, p. 207 neemt het niet meer op.

huis aan de Toog. Het gaat hier vermoedelijk om een beeld dat afkomstig was van de in 1857 gesloopte Sint-Eligiuskapel van het smedenambacht, maar het kan ook onafhankelijk ervan zijn ontstaan. Veel is er niet over geweten, we kennen de maker ervan, Jan Frans Van Geel (1756-1830), en weten dat het een werk uit terracotta betrof. Na de sloop van de laatste godshuiswoningen in de Toog, eind jaren 1970, werd het beeld naar Sint-Jacobskerk overgebracht waar het later roemloos aan haar einde kwam bij een val.

Een uitzonderingsgeval vormt het devotiebeeld van 'Nuestra Señora de la Soledad' (Onze-Lieve-Vrouw van de Eenzaamheid) aan de gevel van de **Pieter van Hobokenstraat 9**. Deze altaar- en processiesculptuur van het vroegere minie-monklooster aan de Meir kwam hier na omzwervingen op diverse locaties.

Tot in de vroege 19de eeuw zal de 'Bedrukte Moeder Gods' een rol spelen in de belevingswereld van de parochianen en wordt de Piëta als Mariaal processiebeeld rondgedragen. Ook bij de buurtbewoners worden verwante beelden van Onze-Lieve-Vrouw van Smarten aan de gevel aangebracht.

Veel van de straatbeelden verdwenen spoorloos, zonder vervanging, er kwamen ook geen nieuwe bij. In de Mariakapel schoof de Piëta op voor de 'moderne' devotie van 'Onze-Lieve-Vrouw Hulp der Christenen'. Omgaan met de dood is in de moderne tijd geïdealiseerd...

Catalogus

Afmetingen: vermeld in cm, met vooraan de hoogte, dan de breedte.

Afkorting: KIK: (fototheek) Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium, Brussel, www.kikirpa.be
KMSKA: Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen
PA-code: Inventaris opgesteld door de Provincie Antwerpen.
RG: Ruusbroecgenootschap
SAA: Stadsarchief Antwerpen (FelixArchief)
UA: Universiteit Antwerpen

Bedrukte Moeder Gods

1 Altaar van de Onze-Lieve-Vrouwekapel (Mariakapel)

Dit portiekaltaar door Sebastiaan Van den Eynde (1624-1702) is gedateerd 1664, maar kende later een fundamentele aanpassing. Het wordt hier allereerst behandeld omdat voor een lange periode het beeld van de 'Bedrukte Moeder Gods' *aan* en nadien *op* dit altaar werd vereerd. Nu staat hier het beeld 'Onze-Lieve-Vrouw, Hulp der Christenen' (zie verder).

Origineel werd het altaar geconcipeerd voor een geschilderde 'Onze-Lieve-Vrouw ten-hemel-opgenomen' door Philip Fruytiers (1610-1666). Een altaarstuk dat al omstreeks 1700 spoorloos verdween. Na een wonderbare genezing in 1673 van een jonge vrouw, die plots van een sterk borstgezwel was bevrijd bij het bidden voor het beeld van de Bedrukte Moeder, startte hier de specifieke broederschap en zou het beeld metertijd het doek gaan vervangen. Hiervoor werd een architecturaal uitgewerkte ondiepe nis gecreëerd en een sokkel geflankeerd door twee engelen in aanbidding. Omdat de Piëta in deze onbedoelde context te klein overkwam, voegde men een monumentale stralenkrans met zinnebeeldige duif achter de voorstelling toe (nog bewaard maar niet opgesteld). ¶ PA.016.A011 ¶ Leri-rius 1846: 461 e.v. en bijlage 72; Leri-rius 1855: 139-140; Jansen 1949: 88 (KIK: B31186); Govaerts 1977: 56; Jansen 1979: 53 (onterecht vermeld als "*Altaar ... door Sebastiaan de Neve*"); Philippot 2003: 304; Mannaerts 2008: 50-51 ¶ (*Bijlagen 1 en 4*)

2 Devotiebeeld 'Onze-Lieve-Vrouw, Hulp der Christenen'

(Mariakapel; *n.a.v. de Mariale feestdagen tussen 15 augustus en begin oktober 2009 in de noordelijke kruisbeuk opgesteld - Bij goed weer wordt het beeld op 4 oktober 2009 meege-dragen in de Rozenkransprocessie van Sint-Paulus*). ¶ Onze-Lieve-Vrouw met Kind, 19de-eeuws gekleed altaar- en processiebeeld (met vergulde koperen schoot, kronen en juwe-len). In 1827 opgesteld voor het altaar van de H. Kruiskapel (noordelijke zijbeuk) waarbij het altaarstuk van Wenzel Coebergher (ca. 1557/61-1634) werd verwijderd. In de loop der jaren uitgegroeid tot het belangrijkste Mariaal devotiebeeld van de kerk, zodat het verhuisde naar het altaar van de Onze-Lieve-Vrouwekapel en daar de plaats innam van de 'Bedrukte Moeder'. Van Leri-rius noemt dit devotiebeeld 'O.L.V. Bystand der Christenen' en ook in de publicatie uit 1829 heet het aldus. ¶ Bystand 1829; Leri-rius 1846: 463, 464bis, 485, 558-559, 561; Leri-rius 1855: 151; Govaerts 1977: 56; Jansen 1979: 84 (KIK: M88487) ¶ PA.016.C108A ¶ (*Bijlagen 2a en 2b*)

3 Beeld 'Bedrukte Moeder Gods' (Piëta)

(Mariakapel) ¶ Sculptuur toegeschreven aan Artus (I) Quellinus (1609-1688), verworven in 1650 en datzelfde jaar door bisschop Gaspar Nemius 'verheven'. Maria met de dode Christus op haar schoot is neergezeten voor een kruis behangen met lijkdoek. Bovenaan hierop een bord met opschrift in het Hebreeuws, Grieks en Latijn met als betekenis 'Jezus van Nazareth, koning van de joden'. Gepolychromeerd hout, 61 cm hoog (zonder kruis).

In zijn publicatie uit 1855 beschrijft Van Lerijs dit beeld en merkt het aan als 'geattes-teerd'. In zijn in 1846 begonnen handschrift blijkt deze attestatie te slaan op de datum van verwerving, niet op de auteursnaam. Hij annoteert zijn manuscript en voegt, zonder staving of verwijzing, de beeldhouwernaam toe. Het is nu niet duidelijk of de Piëta al dan niet in oorsprong voorzien was van het erachter geplaatste Calvariekruis met gedrapeerd lijkdoek. Dit element komt nergens bij Van Lerijs ter sprake. Een gedateerde oude devotieprent, met afbeelding, zou uitsluitel kunnen bieden, ze dook tot dusver niet op. Na Van Lerijs wordt de toeschrijving steeds herhaald maar kritische auteurs verzwijgen dit werk bij een oevrebepreking van Quellinus (I of II). ¶ PA.016.C009 ¶ Lerijs 1846: 463; Lerijs 1855: 140; Thyssen 1922: 24; Gabriëls 1930 (neemt het werk niet op in haar oevrelijst); Jansen 1979: 82 (KIK: M88493); Philippot 2003: (niet opgenomen bij Artus Quellinus de Oude, noch bij diens neef Artus Quellinus de Jonge); Mannaerts 2008: 51 ¶ (*Bijlagen 1, 3 en 4*)

4 Mantel voor het beeld van de Bedrukte Moeder Gods (19de eeuw)

(Mariakapel - *Wegens de fragiele staat van het textiel niet tentoongesteld*) ¶ Halfronde mantel in paars fluweel waarop vijf cartouches met geborduurde passievoorstellungen en floraal sierborduurwerk in goud- en zilverdraad. 219 cm hoogte, 323 cm lengte. ¶ PA.016.G807

5 Offerblok van de Bedrukte Moeder Gods

(Mariakapel) ¶ Het permanent in de kapel opgestelde blok bevat bovenaan een geschilderd bord met voorstelling van het 'geklede' devotiebeeld en het opschrift 'Nood zoekt Troost'. Zowel vervaardiger als periode van ontstaan zijn onbekend. Noch offerblok, noch paneel worden door Van Lerijs vermeld in zijn in detail uitgewerkte catalogus van 1855, evenmin in het uitgebreidere handschrift (begonnen in 1846). Zou dit stukje volkskunst, hoewel het ouder lijkt, misschien van na 1855 dateren? - Olieverf op paneel, 46 x 33 cm ¶ PA.016.E131 ¶ Lerijs 1846 (niet opgenomen); Lerijs 1855 (niet opgenomen).

6 Broederschapslijst Bedrukte Moeder Gods

(Kruisbeuk noord, westwand, nabij het portaal) ¶ Het rechthoekig bord bevat 7 kolommen met 19de-eeuwse naambordjes en wordt omkaderd door een gesculpteerd draperie die bovenaan wordt opgehouden door engeltjes. Midden bovenaan een reliëf met een Piëta, niet identisch aan het devotiebeeld. Onderaan een cartouche, omgeven door voluten en bloemenguirlandes met in 19de-eeuwse belettering 'BROEDERSCHAP DER BEDRUKTE MOEDER GODS MARIA'.

De sculptuur van de namenlijst wordt door Van Lerijs (in het handschrift) stellig als atelierwerk of leerlingenwerk bestempeld, maar in zijn uitgegeven werk wel op naam van Willemsens gebracht, met de opmerking "Ces sculptures sont indignes d'un tel maître". Recente publicaties verzwijgen de auteursnaam of nemen het werk niet op bij een bespreking

van deze beeldhouwer. ¶ PA.016.A384 ¶ Lerijs 1846: 537; Lerijs 1855: 148; Jansen 1979: 72 (geen vermelding van auteur; 1ste helft 18de eeuw; KIK: M88509); Philippot 2003 (niet opgenomen bij oeuvre Willemsens)

- 7 Bekronend beeld v/d ceremoniestaf van het broederschap der Bedrukte Moeder (Niet tentoongesteld) ¶ Dit processieattribuut uit ca. 1814–1831 werd vervaardigd door de Antwerpse edelsmid Johannes Petrus Antonius Verschuylen (1801–1865). De houten kerkmeesterstaf (209 cm) wordt bekroond met een Piëta met kruis. – Verguld messing en zilver, 68 cm hoog. ¶ PA.016.H067 ¶ Jansen 1979: 71 (KIK: B33616)
- 8 Bekronend beeld van een ceremoniestaf met Onze-Lieve-Vrouw van Smarten (Toonkast) ¶ Deze stafbekroning uit het midden van de 19de eeuw bevat een beeldje van Onze-Lieve-Vrouw van Smarten met één zwaard doorboord, zoals ook het beeld van Faydherbe in de Rubenskapel wordt voorgesteld. Jansen vermeldt dit als een attribuut van de "Broederschap van O.-L.-Vrouw van Smarten", die in deze kerk nooit heeft bestaan. Door welke corporatie de staf werd besteld of gedragen is niet duidelijk, aan te nemen valt door de leden van de kapel van Onze-Lieve-Vrouw (Mariakapel), maar mogelijk ook door het broederschap der Bedrukte Moeder. ¶ Verguld zilver, 22 cm hoog. ¶ Jansen 1979: 71 (KIK: B33601)
- 9 Flambeeuschild van het Broederschap der Bedrukte Moeder (1 van 2), 1883 (Toonkast) ¶ Zulke 19de-eeuws ovale platen personaliseerden ooit de fakkels die bij processies door het broederschap werden meege dragen. Het in zilver gedreven medaillon toont het beeld van de Bedrukte Moeder afgebeeld zoals we het kennen, met kruis en lijfdoek. Het wordt gepresenteerd voor een met wolken omboord calvariëlandschap met Jeruzalem aan de einder. De platte medaillonrand van het getoonde exemplaar draagt de inscriptie 'Broederschap der Bedrukte Moeder' / 'Gift van J B Sannes 1883', van het ander 'Broederschap der Bedrukte Moeder' / 'Gift van Madame W_ we Segers de Vos'. De omkadering omvat bovenaan een oog met strik en afhangende lauwertrossen, onderaan een acanthusblad en aan weerszijden eucharistische symbolen: maïskolven, korenaren en druiventrossen. 24,5 × 19 cm ¶ PA.016.H025 (en PA.016.H041) ¶ Jansen 1979: 88 (het andere exemplaar, met de schenkingsinscriptie van weduwe Segers-de Vos; KIK: B32213)
- 10 Prefectenboek (memorieboek) van het broederschap der Bedrukte Moeder in Sint-Jacobskerk. – (Register en fotografische reproducties)
(Toonkast) ¶ "*BROEDERSCHAP / van de Bedruckte Moeder ende Maghet / MARIA / TROOSTERSSE DER BEDRUCKTE / Vergunt / DOOR ONSSEN ALDERH. VADER / CLEMENS DEN X / Paus van Roomen / in gestelt / Inde Collegiale Kercke van den / H. IACOBUS / Binnen Antwerpen op den 1. Sondach van den Vasten / Den 16. Februarij van den Jaere 1674. / D. Verpoorten Fecit*" – en verso: "*AEN-WYSINGE DER NAEMEN / van de Broeders ende Susters / in het Broederschap der / Bedruckte Moeder / ende Maghet / [Maria (monogram)]*" ¶ Band (leder ingelegd met paarsrood fluweel, zilveren sloten waarvan één ontbreekt) 43,5 × 28 × 9 cm; Papiermaat 41 × 26 cm; ongefolieerd (ad annum). ¶ Archief Sint-Jacobskerk, BR.54.
Deze band bevat enerzijds een 'Prefectenboek' lopend over de jaren 1750–1891, omgekeerd was het in gebruik als ledenregister voor de perioden 1700–1792, 1805–1813, 1824, 1863 (19 fol.). Bij de geïllustreerde pagina's is er geen enkele die het devotiebeeld toont: meestal wordt voor een afbeelding gealludeerd op de voornaam van de dienende prefect en diens naamheilige uitgebeeld.

- Gekalligrafeerde bladzijde voor het jaar 1755 uit het Prefectenboek, prefect Joannes Baptista De Visser, met pentekening (Mariamonogram in stralenkrans boven een rococo-omlijsting) door Dominicus Verpoorten, gesigneerd en gedateerd in rand onderaan 'DoMInICUs Verpoorten getrouWt JUBIL, aL bY Vler oVer VeYftlg Jaer. fecit et scrip_t 1756'.
- Bladzijde voor het jaar 1767 uit het Prefectenboek, prefect Josephus Wouters, met pentekening (H. Jozef in medaillon, scene vissersboot en Christus, rococo-omlijsting) door Petrus Van Rijn, gesign. m.o. in cartouche 'Petrus Van Rijn fecit'.
- Bladzijde voor het jaar 1779 uit het Prefectenboek van de broederschap, prefect Joannes Baptista Van den Venne, met (kwalitatief uitstekend) olieverfschilderijtje door een onbekende kunstschilder 'Prediking van Johannes de Doper' in een geornamenteerde plastische omlijsting. - Historiestuk, klassieke gewaden; Hoofdpersoon staand aan het hekje van een pad waar rond een groep zittende toehoorders; Golvend landschap met aan de einder links een gotische burcht, rechts een wilg (of olijfboom?) en een den; Goudlijst omheen het schilderij dat rust op sokkel met festoenen waarop de tekst. Geen signatuur weergevonden.
- Bladzijde voor het jaar 1805 uit het Prefectenboek van de broederschap der Bedrukte Moeder in Sint-Jacobskerk met aquarel 'Kruisafname' door Philippe Jacques Van Bree (1786-1871), gesign. l.o. 'Philip. Van Bree'.

Andere beelden van Onze-Lieve-Vrouw van Smarten in de Sint-Jacobskerk

- 11 'Onze-Lieve-Vrouw van Zeven Weeën' door Mattheus Van Beveren (17de E B)
(Niet getoond; in sacristie O.-L.-Vrouwekapel) ¶ Een voorstelling van Onze-Lieve-Vrouw waarbij haar borst wordt doorboord met een zwaard. Deze sculptuur is een verkleinde versie van het beeld uit de gesloopte minderbroederskerk dat nu in de Sint-Carolus Borromeuskerk staat opgesteld. Tweede helft 17de eeuw, geschilderd hout, 68 cm hoog. ¶ PA.016.C018 ¶ Jansen 1979: 82 (KIK: M44919)
- 12 Epitaf Jasper Boest: O.-L.-V. van Smarten door Mattheus Van Beveren (1665)
(Kooromgang, aan pijler Onze-Lieve-Vrouwekapel) ¶ Een neerwaarts kijkende Onze-Lieve-Vrouw met de handen voor de borst staat opgesteld voor het calvariekruis. Daarop spreiden gevleugelde cherubs de lijkwade als baldakijn. De console bevat drie gevleugelde engelenkopjes en twee zittende treurende engeltes. Distels vormen een florale omlijsting van de tekstcartouche, hierop een aanhef van het 'Stabat Mater' en gedenkopschrift van Jasper Boest. ¶ Natuursteen, ca. 500 x 155 cm (met kruis en console) ¶ PA.016.C033 ¶ Brussel 1977: 203-204, cat. 165; Jansen 1979: 82 (KIK: B31098); philippot-2003: 398
- 13 'Mater Dolorosa' toegeschreven aan Lucas Faydherbe, (1642-1644)
(Rubenskapel of Kapel van Onze-Lieve-Vrouw) ¶ Eigenlijk is niet met zekerheid geweten of Rubensleerling Lucas Faydherbe (1617-1697) dit beeld wel vervaardigde, hoewel het waarschijnlijk lijkt. Indien zo, is het de enige sculptuur van deze Mechelaar in een Antwerpse kerk. Al in de 18de eeuw werd het werk hoog geschat, Jacobus de Wit vermeldt een oude toeschrijving aan François Duquesnoy (1597-1643): "*In de Capelle van Rubens, boven op den Autaer staet een Marien belt, op witte marmere gehouden; Rubens, volgens traditie soudt dit Belt uyt Italien mede gebroght hebben; Et wort François du Quesnoy toegeygent. dit is geene klyne [preuve] dat, ten minsten, het Belt van eene Schoone uytvoeringe moet wesen, gelyck het oock is.*" In de 19de eeuw zal Van Lierus de toeschrijving aan Faydherbe

lanceren. ¶ Marmer, 163 cm hoog ¶ PA.016.C102 ¶ De Wit 1910: 34-35; Lerijs 1855: 117-118; Jansen 1979: 52 (KIK: B155323, B155324); De Nijn 1997: 32; Philippot 2003: 700, 742

14 'Maria bij het kruis' door Jozef Geefs (1845)

(Torenbasis zuid) ¶ Calvariegroep met Christus aan het kruis, geflankeerd door Maria en Johannes de Evangelist. De twee academische sculpturen werden vervaardigd door Jozef Geefs (1808-1885) en in 1845 toegevoegd aan een bestaand (overschilderd) polychroom houten Christuscorpus van een onbekende beeldhouwer, te dateren in de eerste helft van de 16de eeuw. (Opm.: Het Christusbeeld is tijdelijk verwijderd en te vinden in de Sint-Gertrudiskapel, aan de overzijde)

Maria wordt hier niet in de traditionele calvariegroephouding voorgesteld (zie hieronder) maar omklemt met beide handen een zwaard - als kruis - voor haar borst. Hier ontleent de beeldhouwer een motief aan de Zeven Weeën-voorstelling. Maria's hart wordt daarbij met één tot zeven dolken of zwaarden doorstoken, symbolen voor de zeven 'droefenissen van Maria' uit de voorspelling van Simeon. ¶ Witgeschilderd hout, ca. 118 cm hoog. ¶ PA.016.C046 ¶ Lerijs 1855: 174; Lerijs 1871: 2; Jansen 1979: 82 (KIK: M88372 e.a.)

15 Maria bij het kruis door Gerard Van der Linden (1866)

(Lange Nieuwstraat, zuidportaal, exterieur). ¶ Een klassieke, academische natuurstenen Calvariegroep boven het portaal door Gerard Van der Linden (1830-1911), in vervanging van een verdwenen ouder exemplaar.

Maria, aan de rechterhand van Christus, kijkt op naar haar Zoon. In de gotische versies wordt ze voorgesteld met een afgewende blik, in de barokperiode met pathetische gebaren en hier met neergestekte handen. De invloed van de voorstellingen van Onze-Lieve-Vrouw Onbevlekt Ontvangen - die in deze periode sterk beginnen op te komen - is overduidelijk. De expressie van de armen kan zowel staan voor een uiting van ontzetting, maar de geopende handpalmen duiden meer op haar 'overgave aan God's wil', kenmerkend voor de Onbevlekt Ontvangen-voorstellingen. ¶ Natuursteen, levensgroot. ¶ geen PA-nummer ¶ Lerijs 1855: 81; Lerijs 1871: 10; Hs1491: [f° 51r°]; Thyssen 1922: 265; Thyssen 1922: 201; Jansen 1979: 52 (KIK: A3086 e.a.); Madonna 2002: 154

Heilige Johannes Nepomucenus

16 H. Johannes Nepomucenus door Laurent Gillis (1740)

(Zijbeuk noord, aan pijler Sint-Hubertuskapel) ¶ Laurentius Gillis (Antwerpen, 1688 - (?), na 1743) vervaardigde dit beeld vijf jaar nadat zijn leermeester Michiel Van der Voort voor de jezuïetenkerk (nu Sint-Caroluskerk) een gelijkaardige opdracht uitvoerde. Deze beelden verschillen sterk qua concept, hier wordt de heilige rustig in beschouwing van het Christusbeeld getoond, het beeld uit 1735 bezit eerder een strijdbare vorm: Nepomuk hanteert het kruis als triomfantelijk toonbeeld.

Aanvankelijk was de sculptuur aan de noordwestelijke vieringpijler aangebracht, een prominente plaats in het kerkgebouw, zeer zichtbaar bij alle gelegenheden en perfect gelegen voor het bijplaatsen van een gelegenhedenaltaar (maar ook voor een offerblok). De situatie is vergelijkbaar met het aan de zuidwestelijke vieringpijler aangebracht reliëf van de H.

Drieuldigheid. Beide beelden bezaten ter stimulering van de devotie trouwens een specifieke broederschap. Die van de H. Johannes Nepomucenus ontstond na het plaatsen van de sculptuur, op 3 mei 1743.

De console is voorzien van een nis met deurtje, voor het tonen van de reliek bij de vieringen (deze is nu leeg). De twee zittende putti symboliseren standvastigheid (kolom) en biechtgeheim (vinger voor mond); de martelaarspalm die het linkerfiguurtje in de hand droeg ontbreekt. ¶ Marmer (wit), 170 cm hoog. Het werk is gesigneerd en gedateerd "A" Laur: Gillis 1740" op de zijkant van de voetplaat aan de rechtervoet (links voor de beschouwer). ¶ PA.016.C025 + PA.016.K044 ¶ BR.82, f° 1r° (oprichting broederschap), f° 1v° (misviering voor het beeld); Lerijs 1855: 177-178; Jansen 1979: 81, 89 (KIK: B29000); Muller 2006 (is onwetend over de verhuis van het beeld)

17 Christus Heilig Hart (hoogrelief) bij epitaaf voor baron van de Put

(Noordwestelijke vieringpijler) ¶ Het Nepomucenusbeeld van Gillis (zie hoger) verhuisde omstreeks 1931 voor het aanbrengen van het epitaaf voor baron van de Put en echtgenote met een witmarmeren hoogrelief 'Christus Heilig Hart', door Frans De Roeck (1889-1968) (gesigneerd 'Frans DE ROECK'). De gedenkplaat van het monument draagt de datum 19 mei 1931. ¶ PA.016.C155 ¶ Jansen 1979: Christusvoorstelling niet opgenomen; Jansen 1979: 52 (KIK: A41368: Interieurzicht met het Johannes Nepomucenusbeeld nog op zijn oorspronkelijke plaats, tegen de noordwestelijke vieringpijler)

18 Reliekbeeldje: H. Johannes Nepomucenus

(Toonkast) ¶ Midden 18de-eeuwse kusrelik van de H. Johannes Nepomucenus. Skeletfragment gevat in een ovale beglaasde zilveren houder (reliekoog) die bevestigd is op de beelddokkel. Achteraan het beeld een koperen handvat. Op de sokkel een polychrome houtsculptuur voorzien van een koperen sterrenkrans (slechts één van de vijf sterren resteert). Geen verdere attributen meer aanwezig: het kruisbeeld in de rechterhand verdween. ¶ Ca. 36,5 × 12,5 × 10 cm (hbd), beeld alleen: 25 cm hoog, sokkel: 10,6 cm hoog; reliekhouders: 3,5 × 4 cm. ¶ PA.016.K028 ¶ Jansen 1979: 59 (KIK: B33628)

19 Reliekhouders: H. Johannes Nepomucenus, Michiel Verberckt (1750)

(Toonkast) ¶ Zilveren reliekhouders door Michiel Verberckt (1706-1778). Een als rococo-sieraad bedoeld presentatieobject met ovaal reliekoog omvat in rocailles, voluten en schuimkopen en bovenaan een cartouche met een reliëfbuste van de heilige.

Misschien is dit object te relateren aan de archiefvermelding gevonden door G. Van Hemeldonck, maar haar verwijzing naar de Collectie Van Herck gaat niet op voor het object van de Sint-Jacobskerk: "1750; 5 december; quittance voor Michael Verberckt voor de zilveren Sint-Jan Nepomuk: 61 gln 2 ½ st (ontwerp vermoedelijk in de verzameling Van Herck als nr. 501)." Helaas ontbreekt bij Van Hemeldonck de referentie naar zowel archief als de opdrachtgever. De tekening waarop gedoeld wordt is deze: "CVH 501 - Anoniem, [ongedateerd], Beeld van de heilige Johannes Nepomucenus, 182 x 132 mm". Dit is niet het hier behandelde voorwerp. ¶ 32,5 × 20 cm; Merken: Antwerpen, 50 en meesterteken. ¶ PA.016.K027 ¶ Jansen 1979: 59 (als 'Matthias Verberckt'; KIK: B1413, B2197); Hemeldonck 2005_5: 393; CVH-tekening 2000: 367 (Een 'Matthias' Verberckt komt in het standaardwerk van Van Hemeldonck niet voor in de bedoelde periode).

20 Prent van de H. Johannes Nepomucenus (1740) - Fotografische reproductie

(Paneel) ¶ Anonieme prent gedateerd 1740 zowel door chronogram in het medaillon als op het banderol. De datering slaat op de plaatsing van de sculptuur in Sint-Jacobskerk.

Medaillon: "sanCto Ioanni nepoMUCen gratItUdo VoVens eXhIbUIt" [1740].

Banderol: "In Insigni eCClesla / CoLLeglata aC paroChlaLI DIVI / CoLIt popULUs aC InVoCat / laCobl antVerplae" [1740].

¶ Archief Sint-Jacobskerk, BR.81

21 Prent van de H. Johannes Nepomucenus (1756) – Fotografische reproductie

(Paneel) ¶ Anonieme prent gedateerd 1756 in banderol (met vermelding van approbatie van de relieken in 1751). Het jaar 1740 van het chronogram in het medaillon is overgenomen van de oudere prent die als model diende.

Medaillon: "sanCto Ioanni nepoMUCen gratItUdo VoVens eXhIbUIt" [1740].

Banderol: "In Insigni CoLLeglata et paroChlaLI eCClesla sanCtI laCobl antVerplae" en "CoLUntUr a popULo Verae eIUs reLlqUlae a seDe apostIliCa approb. 1751" [1756].

¶ Archief Sint-Jacobskerk, BR.81 – (Een vergelijkbaar exemplaar: SAA, ICO # 53 stuk 156).

Heilige Drievuldigheid (Drie-eenheid)

22 Kapel van de H. Drievuldigheid – Het broederschap

Eerste kapel van de zuidelijke kooromgang, aansluitend aan de kapel van het H. Sacrament (Venerabelkapel). Er zijn geen archiefteksten bekend die de bouwgeschiedenis kunnen ophelderen. Van Lerijs beriep zich op een in de vloer ingemetselde grafzerk om een datering te kunnen bepalen en kwam uit bij Suzanna Scholiers (Scholier, Scholliers) die de kapel omstreeks 1630 voor rustplaats van haar overleden echtgenoot David de Lange (Langhe) zou hebben bekostigd. ¶ Lerijs 1855: 108 ("vers le premier quart du siècle, et en tous cas, avant 1639"); Jansen 1979: 51 (ca. 1625–1639); Mannaerts 2008: 87 (ca. 1630)

Bij vererving ging ze over aan de familie Van Lemens en nadien wordt ze de zetel voor de 'Aartsbroederschap van de Heilige Drievuldigheid tot Vrijkoop der Christene Slaven'. Deze lekenvereniging, hier opgericht in 1642 en ingesteld in 1643, leunde aan bij de orde van de Trinitariërs, geestelijke veldwerkers die in de islamwereld (Noord-Afrika) de spirituele en materiële noden van de gekaapte of krijgsgevangenen christenen behartigden. De broederschap zorgde voor de fondswerving, de Trinitariërs bemiddelden met het losgeld.

Vanaf 1830 was er haast geen sprake meer van 'vrijkoop van christenslaven', Napoleon III had toen met een grote militaire campagne Algiers gezuiverd van de laatste 'zeerovers', het binnenland volgde in 1847 *"op het einde der maand December 1847, legde Abdel-Kader, een der meest gevreesde en bekwaamste tegenstanders, voor goed de wapens neder."* [Staes 1883: 63]. Tot in de 20ste eeuw zal het broederschap evenwel blijven bestaan, vermoedelijk als devoot genootschap. Het verslagboek loopt tot 1956, het kasboek tot 1966. [BR.10]. Als anekdotisch detail: In 1943 gaat de 300-jarige herdenking van de oprichting "wegens de oorlogsomstandigheden op minder luisterrijke wijze" verlopen zoals in het versierde blad van het Rekeningenboek staat vermeld. Dat laatste boek loopt tot 1950 en daagt een misleidende titel, in feite is het een geïllustreerd gedenkboek ('guldenboek' of 'memorieboek'). [BR.46, ad annum].

De geschiedenis van dit en tal van Antwerpse broedersschappen moet nog worden geschreven, zeker voor de periode van na het Ancien Régime is de belangstelling van historici – op Prims na [Prims 1948] – haast onbestaand geweest. Voor het Ancien Régime is er de uit 1969 daterende scriptie van M.-T. Claessens [Claessens 1969] – waarvan het enige exem-

plaar in een Antwerpse bibliotheek al geruime tijd spoorloos is – maar dat door P. Trio vakkundig afgeschoten wordt als "(...) een gemiste kans om de studie van broederschappen uit de heemkundige en amateuristische sfeer te halen." [Trio 1993: 66]. Recente studies zijn evenwel te verwachten, o.m. vanuit het Centrum voor Stads geschiedenis aan de Universiteit Antwerpen. Daar wordt momenteel o.l.v. Bert De Munck onderzoek verricht naar broederschappen in de Antwerpse Onze-Lieve-Vrouwekathedraal.

23 Altaar (ca. 1630)

(Kapel van de H. Drievuldigheid) ¶ Portiekaltaar uit marmer en albast bekroond met een houten kruis. Het decoratief beeldhouwwerk van de marmeren kapitelen en albasten festoenen wordt toegeschreven aan het atelier de Nole. ¶ PA.016.A002 ¶ Lerijs 1855: 108; Jansen 1979: 52; Philippot 2003: 210

24 Altaarstuk 'H. Drievuldigheid', Hendrik (I) Van Balen, 1ste derde 17de eeuw

(Kapel van de H. Drievuldigheid) ¶ Een werk van Hendrik Van Balen de Oude (ca. 1573-1632) in de trant van Rubens. In een wolkenlucht verschijnt de H. Geest onder de gedaante van een duif in een stralengloed boven Christus en God de Vader, hun ene voet rust op de wereldbol. Christus, met verrijzenisbanier in de rechterhand toont zijn wonden. God de Vader met scepter in de rechterhand laat zijn linkerhand rusten op het wolkendek. Boven en onder hen wemelt een schare engeltjes. ¶ Olieverf op doek, 270 x 195 cm ¶ PA.016.E001 ¶ De Wit 1910: 35; Lerijs 1855: 108; Jansen 1979: 77 (KIK: B121660); Mannaerts 2008: 87

25 Glasraam 'H. Drievuldigheid' door het atelier Crespin en Calders (20ste eeuw)

(Kapel van de H. Drievuldigheid) ¶ Deze 'Genadestoel' kwam er ter vervanging van een (tijdens de Tweede Wereldoorlog?) verdwenen raam met voorstelling van de H. Familie door Capronnier uit 1875. ¶ PA.016.D021 ¶ Gids 1927: 8

26 Broederschapslijst (eind 17de eeuw?)

(Kapel van de H. Drievuldigheid) ¶ Er bestaan in Sint-Jacobskerk twee gesculpteerde 'katalogen' in relatie met de H. Drievuldigheid, de kleine hier in de kapel en een meer monumentale aan de wand in het zuidertransept (kruisbeuk). De voorstelling van deze in de kapel bevat geen verwijzing naar de hoofdactiviteit van de confrerie - vrijkoop van slaven - maar richt zich specifiek op de uitbeelding van de Triniteit. Alle namenbordjes zijn leeg en er resteert geen tekst op de cartouches. Wanneer en voor wie het stuk diende is ongeweten; in een inventarislijst uit 1867 wordt er maar één 'Catalogue' als bezit van het broederschap opgenomen, vermoedelijk deze aan het transept. Hoewel het geen meesterwerk betreft, is het oordeel van Van Lerijs "Très mauvaise sculpture" flink overdreven. ¶ Eik, 153 x 70 cm ¶ PA.016.A383 ¶ Lerijs 1855: 108; Jansen 1979: 72 - (Bijlage 5)

Opm. Het broederschap betaalde in 1748-1749 voor een namenlijst die vervaardigd werd door Engelbert Praet (beeldnijden en vergulden) en 'Vervoort' (schilderen): « *Betaelt aen het maken van eenen leyst voor de cathaloge ... (gulden) 2#16; Betaelt aen Engelbert praet voor het snyden en vergulden van den leyst ... 14#0; Betaelt aen S_r Vervoort voor het schilderen van de catheloge ... 23#16* » - Mogelijk is schilder Michiel (II) Van der Voort (Antwerpen, 1704 - ?, na 1777) bedoeld. Hoe dit archiefstuk in verband te brengen is met bovenstaande broederschapslijst is niet duidelijk. Betreft het een nu verdwenen werk of was de lijst oorspronkelijk gepolychromeerd? ¶ Archief Sint-Jacobskerk, BR.42, f° 197v° (uitgaven 1749, prefect Joannes Baptist Van Grimbergen).

- 27 Kapelstoelen (6 stuks), 17de-eeuw
 (Kapel van de H. Drievuldigheid) ¶ De 17de-eeuwse stoelen staan nog steeds opgesteld in de kapel en bezitten een gestempeld embleem van de H. Drievuldigheid in de lederen rug. In 1867 bezat het broederschap er nog drie meer, "9 roode zitstoelen" worden in de inventaris vermeld. De stempel voor het bedrukken is bewaard, zie hieronder. Als bemeubeling komen in vermelde lijst ook "2 tapijten voor de knielbanken" voor; verder bezit men "een lessenaar voor den Printboek" (het Prefectenboek begonnen in 1693) en twee "Caritaten" (offerblokken). ¶ Hout en rood leder, 85 × 48 cm ¶ PA.016.A357-A362 ¶ Jansen 1979: 74 – *(Bijlage 5)*
- 28 Lederstempel H. Drievuldigheid, 17de-eeuw
 (Toonkast) ¶ Stempel in koper op houten basis, gebruikt voor het personaliseren van de hierboven vermelde stoelruggen. ¶ Plaatdikte: ca. 9 mm; Houtblok: 15 × 11,8 × 4,2 cm; Totale hoogte: tussen 4,8 en 5,2 cm ¶ PA.016.M017 ¶ Jansen 1979: 79 (als: "drukplaat voor het drukken van prentjes"; KIK: M44906)
- 29 'H. Drievuldigheid', toeg. aan Cornelis De Wael (na 1643?)
 (Kapel van de H. Drievuldigheid) ¶ Dit werkje is een klassieke uitbeelding van de H. Drievuldigheid: God de Vader en de Zoon tronen op een wolkendeck, boven hen verschijnt de H. Geest in de gedaante van een in een stralenkrans zwevende witte duif. Christus toont zijn wonden en lijdenskruis, God de Vader, met majestatische scepter, ontfermt zich over de wereld(bol).
 Samen met het onderstaande nummer vormt dit ovaal schilderij een uitbeelding van de klassieke iconografie van het in deze kapel gevestigde aartsbroederschap, in deze kerk opgericht in 1643. Vreemd genoeg komen beide werken niet voor in de uit 1855 en 1871 daterende beschrijvingen van kunstwerken door Van Lerius. Wanneer en hoe ze werden verworven is vandaag niet duidelijk. De toeschrijving aan Cornelis De Wael (Antwerpen 1592 - Rome 1667) is nogal vreemd, deze in Antwerpen geboren schilder vertrok samen met zijn oudere broer Lucas naar Italië omstreeks 1610 (of 1613). Cornelis emigreerde definitief en was werkzaam in Genua tussen 1613-1656, hij overleed in Rome in 1667. ¶ Olieverf op doek, 57 × 50 cm (ovaal). ¶ PA.016.E080 ¶ Jansen 1979: 75 (KIK: B121741)
- 30 'Engel met twee geketende slaven', toeg. aan Cornelis De Wael (na 1643?)
 (Kapel van de H. Drievuldigheid) ¶ De thematiek van dit schilderij gaat terug op het 'visioen van de H. Johannes van Matha', de heilige die in 1198 samen met Felix van Valois de nog steeds bestaande Orde van de Trinitariërs stichtte ('Ordo Sanctissimae Trinitatis', afk.: OSST), vroeger met de toevoeging 'redemptionis captivorum' (d.i. voor de bevrijding van gevangenen). De Trinitariërs hebben in de loop der eeuwen duizenden slaven en gevangenen bevrijd, waarop hier gealludeerd wordt. De engel draagt een scapulier met het teken van de orde op de borst: een blauw en rood kruis op een zilveren veld. Met de armen kruiselings voor zich, houdt hij de ketens vast van twee in gevangenschap genomen slaven, een blanke en een kleurling. ¶ PA.016.E081 ¶ Olieverf op doek, 57 × 50 cm (ovaal). ¶ Jansen 1979: 75 (KIK: B121741)

31 Processievaandel

(Niet getoond) ¶ Vaandel met twee panden in paarsrood zijdedamast met goudborduurwerk, centraal een geschilderde cartouche met een voorstelling van de H. Drievuldigheid. De achterzijde is voorzien van een Godsoog en de stok wordt bekroond met een kruis op schelpmotief. ¶ PA.016.H083 ¶ Jansen 1979: 84 (KIK: M88560)

32 Bekroning van ceremoniestaf, J.P.A. Verschuylen (1848)

(Toonkast) ¶ Dit 19de-eeuws processieattribuut ontstond in een periode dat het broederschap naar doelstelling in feite werkeloos was, een voorstelling van een engel met geketende slaven hoefde dus niet meer. Zilversmid en kunstrijver Jean Pierre Antoine Verschuylen (1801-1865) richt zich in 1848 op de voorstelling van de Triniteit (God de Vader, Christus, Heilige Geest) en verwijst tevens met attributen naar Sint-Jacob. ¶ Zilver en verguld koper, 55 × 15,5 cm; Belgische merken (1831-1868) en meesterteken, get. en ged. op voorstelling 1848. ¶ PA.016.H070 ¶ Jansen 1979: 71 (KIK: B 33615); Hemeldonck 2005_6: 355-362 (vermeld dit werk niet bij het oeuvre van J.P.A. Verschuylen)

33 Twee flambeeuschilden H. Drievuldigheid, L.H. Van Rijswijck

(Toonkast; een ex. getoond) ¶ Bij dit aan een toorts te bevestigen schild herneemt zilverrijver Lambert Hyacinthe Van Rijswijck (1822-1894) de historische doelstelling van de confrerie. Boven de voorstelling van de engel en geketende slaven verschijnt een Godsoog (driehoek met tetragram) in een grote stralenkrans als verwijzing naar de Triniteit. Met de attributen van Sint-Jacob (pelgrimshoed op mantel met Sint-Jacobsschelpen, pelgrimsstaf) situeert hij het broederschap in de specifieke Antwerpse kerk. ¶ Zilver (deels verguld), 26,5 × 14 cm; Belgische merken (1831-1868) en meesterteken ¶ PA.016.H026-027 ¶ Jansen 1979: 88 (KIK: B33600)

34 Flambeeuschild H. Drievuldigheid, A.A. Jacobs (1862)

(Toonkast) ¶ Zilverrijver Albertus Andreas Jacobs (1837-1926) vervaardigde voor de confrerie in 1862 nog een exemplaar met de voorstelling van de Triniteit, de engel en geketende slaven en twee engeltjes. ¶ Zilver (met vergulde kleine stralenkrans), 35 × 25,5 cm, get. en ged. 1862 ¶ PA.016.H030 ¶ [Jansen 1979: 89 (KIK: B32203); Hemeldonck 2005_6: 169 (Albrecht Andreas (II) Jacobs: "1862: woont Keizerstraat, maakt zilveren gedreven schild met de H. Drievuldigheid voor Sint-Jacobs, Antw.")]

Opmerking: In de inventarislijst uit 1867 komt een problematische passus voor omtrent de drie hierboven besproken objecten. Naast "Een zilveren stok verbeeldende de H. Drievuldigheid, gemaakt door Jacobs" (de ceremoniestaf) worden "3 zilveren schilden (verbeeldende de H. Drievuldigheid)" vermeld. De namen van Verschuylen of Van Rijswijck worden niet vernoemd maar Jacobs blijkt hier de maker van de bekroning van de ceremoniestaf. [BR.10; Bijlage 5].

35 Feestversiering van het doksaal in 1768 - (Fotografische reproductie)

(Toonkast) ¶ Doksaalversiering en gelegenheidsaltaar in de Antwerpse Sint-Jacobskerk bij de driedaagse jubelviering in 1768 n.a.v. het 125-jarig bestaan van het in de kerk gevestigde broederschap van de H. Drievuldigheid. De aquarel toont maar de linkerhelft van de gerealiseerde opstelling. In de bij Parys uitgegeven 'Beschrijving' (zie volgend nummer) wordt ook het tweede doksaalaltaar behandeld. Voor de gebeurtenis van 1768 kon Van Lerijs in het kerkarchief amper de vermelding vinden, zelfs de gepubliceerde tekst bleef hem onbekend. [Lerius 1846: 106]

Geaquarelleerde pentekening op papier door een onbekende kunstenaar, 37 × 21 cm. Opschrift (met vergissing in periode): "Voor de Choor / Dese is de paleringe / van het honderdste_50jaer jubille / van het Broederschap van / de heylig[e] Dryvuldighyt / geviert in St iacops kerck / op den 8. 9. 10 mey teweten 3 dagen / anno 1768". Met schaal aanduiding. Verso: notities van een berekening. ¶ SAA, ICO # 53 stuk 164

36 Programma jubelviering 1768 - (Fotografische reproductie)

(Toonkast) ¶ Programmabrochure van de kerkversiering in de Antwerpse Sint-Jacobskerk in 1768 bij de herdenking van het 125ste oprichtingsjaar van de daar gevestigde broederschap van de H. Drievuldigheid. Vanaf de ingang aan het westportaal werd de kerkganger bij het gebeuren betrokken, allegorische taferelen en opschriften aan de pijlers van de middenbeuk vonden hun apotheose in de doksaaldecoratie. Van zulk een gelegenheidsversiering resteert in de kerk één stuk, het schoreersel van de engel met geketende slaven (zie volgend nummer).

Beschryving van de konstige vercieringe en voortreffelyken toestel tot het plegtig vieren van den hondert en vyf-en-twintig jarigen jubilé van de gedenk-weerdige instellinge van 't vermaerd Arts-Broederschap der Alderheyligste Dryvuldigheyt tot verlossinge der christene slaven, in de vermaerde collegiale en parochiale kerke van den H. apostel Jacobus, binnen Antwerpen den 8. 9. en 10. mey 1768, P.J. Parys, Antwerpen, 1768 - 24 p. ¶ SAA, KK # 1873

37 'Engel tussen twee geketende slaven', onbekend schilder (18de eeuw?)

(Kapel van de H. Drievuldigheid) ¶ Dit schilderij is een zgn. 'schoreersel', een uitgezaagd en beschilderd paneel dat bij openbare gelegenheden werd gebruikt. In 1768 vierde het broederschap haar 125ste jaar van oprichten, met decoratie in heel de kerk. Misschien is dit toen wel gebruikt (zie hoger), maar zulk element kan omwille van zijn herbruikbaarheid ook van vroeger dateren. ¶ Olieverf op paneel, 200 × 170 cm ¶ PA.016.E090 ¶ Lierius 1855: 172, Jansen 1979: 78 (KIK: B121733); Mannaerts 2008: 87

38 'Slaaf', onbekende beeldhouwer, 17de eeuw - (Fotografische reproductie)

(Paneel) ¶ In de tentoonstellingscatalogus 'De beeldhouwkunst in de eeuw van Rubens ...' wordt een gepolychromeerd eikenhouten sculptuur van een geknielde, geboeide 'slaaf' afgebeeld, die in de Sint-Medarduskerk van Wervik wordt bewaard. De 103 cm hoge sculptuur werd in 1793 verworven door het Wervikse 'Broederschap tot vrijkoping van christene slaven' op een veiling van kerkgoederen in Comines (Komen). De overeenkomst met de voorstellingen in Sint-Jacobskerk is treffend. ¶ Brussel 1977: 312, cat. 285

39 J.B. Dupuis (1818) - (Fotografische reproductie)

(Paneel) Jean-Baptiste Dupuis liet zijn levensverhaal optekenen, het werd uitgegeven in 1818. Hij was ooit als knecht bij drukker Verdussen ontslagen na een slempartij, werd huurling voor de Oostenrijkers, deserteerde en ging naderhand in dienst bij de Spanjaarden. Als krijgsgevangene meegevoerd maakte hij de hel van een 'christen slaaf' mee op tal van plaatsen in Noord-Afrika. Eens zijn gevangenschap in Antwerpen bekend werd, via de contacten van de Trinitariërs met bisschop Wellens, schoot het Aartsbroederschap in actie. Helaas was op dat moment haar kas leeg, het Oostenrijks bewind (Jozef II) had de broederschap leeggeroofd ten bate van een nieuw ingesteld 'Religiefonds' (Religionskasse). De overheid talmde met de uitkering omdat eerst moest onderzocht worden of het wel een onderdaan betrof ... Dupuis kwam pas in 1805 vrij! ¶ Lierius 1846: 108-109, 110-111; Dupuis 1818

Levensbeschrijving van Johannes-Baptiste Dupuis, geboortig van Antwerpen, inhoudende zyne zeven-en-twintig en half jaerige gevangenis, in handen der barbaeren en tot Algiers. C. Parys, Antwerpen, 1818. [EHC: A 30214]

40 Rekeningenboek van de prefecten v.h. broederschap van de H. Drievuldigheid (1717-1749) - (Register en fotografische reproducties)

(Toonkast) ¶ *"Rekeningen van het Aertsbroederschap der Allerheyligste Dryvuldigheid, tot verlossing der Christene slaeven. 1717-1749".*

Gekalligrafeerd en geïllustreerd rekeningenboek voor de periode 1717 tot 1749.

Perkamentband met touwtjes, 42 x 18 x 5 cm. Papiermaat 40 x 16 cm; 204 fol. ¶ Archief Sint-Jacobskerk, BR.42.

Het werk bevat voor de periode 1729-1743 op elk titelblad een geaquarelleerde illustratie, telkens van dezelfde anonieme hand, met een taferel in relatie tot het broederschap. Er is zo te zien getracht een verhaallijn uit te werken, al is vandaag niet steeds duidelijk wat per scène bedoeld wordt. Niet elk prentje is even groot, hun formaat ligt tussen een kwart tot een halve pagina of meer. De reeks wordt enkel in 1731 onderbroken met één gekalligrafeerde pagina. Deze strip avant la lettre wordt in een fotoreeks getoond.

Het register is open gelegd op de pagina met de ontvangsten en uitgaven voor het jaar 1733 onder prefect Pedro De Laet. De aquarel toont de aankomst van een gewapende driemaster aan de rotskust bij een Moorse stad. Op het schip een Trinitariër en zgn. 'engelen' (begeleiders); op de rotsen zwaaien geketende slaven naar hun bevrijders. (BR.42, f° 73v°)

41 Zgn. 'Rekeningenboek' (1692-1950) v.h. broederschap van de H. Drievuldigheid - (Register en fotografische reproducties)

(Toonkast) ¶ *"BOECK DER REKENINGEN voor het ARTSCH-BROEDERSCHAP Vande Alderheyligste DRYVULDIGHEIT ingestelt inde Collegiale, ende Parochiale Kerkcke van den H. Apostel JACOBUS binnen dese stadt Antwerpen".*

Gekalligrafeerd en geïllustreerd gedenkboek of 'memorieboek' (er komen geen rekeningen of bedragen in voor) van het broederschap van de H. Drievuldigheid lopend over de perioden 1692-1798 en 1804-1950; de periode 1799-1803 wordt overgeslagen.

Lederband met zilveren sluitsels (voorplat met brede, vergulde gestempelde rand), 44 x 27,5 x 8,5 cm. Papiermaat ca. 41,5 x 26 cm; niet gefolieerd (verwijzing ad annum). ¶ Archief Sint-Jacobskerk, BR.46. ¶ Jansen 1979: 70 (KIK: M87818)

Het register ligt open op de pagina's van het jaar 1854 (prefect Jacobus Ludovicus Goovaerts, onderprefect J.B. Lommaert), met rechts een bladvullende aquarel in bruintinten door Hendrik Frans Schaevels (1827-1904). Voor de zware mast op een kaapschip onderhandelen Trinitariërs met oosterlingen over de vrijlating van de op het dek zittende gevangenen. Linksboven in de lucht verschijnt de Triniteit.

- Bladvullende gravure door Antoon Overlaet, 1751. Verschijning van de Goddelijke drie-eenheid (in een wolkendek met putti) boven een groep burgers (knielend), twee trinitariërs (staand) en drie geketende gevangenen (neerzittend). In banderol "Gloria Patri, et Filio et Spiritui Sancto." Onderaan: "Inventum et Calame delineatum per Anthonium Overlaet Antverpia 1751" / "EXQUISIVI DOMINUM, ET EXAUDIVIT ME: ET EX OMNI- / BUS TRIBULATIONIBUS MEIS ERIPUIT ME. Psalmus 33. V.4." ¶ Archief Sint-Jacobskerk Antwerpen, BR 46 (als frontispice, tussen de titelpagina en de pagina van 1692).

- Rekeningoverdracht van Christ. Jansen aan F. Taeymans, 1815. Met illustratie (halve pagina, geaquarelleerde pentekening, ongesigneerd) van kerker met triniteitsengel tussen twee geketende gevangenen. In een wolk verschijnt de H. Drie-eenheid. ¶ Archief Sint-Jacobskerk Antwerpen, BR 46 (ad annum).
 - (Niet getoond) Bladzijde van het jaar 1863-1864: Fotografische reproductie (albuminedruk?) van een gravure naar het schilderij 'Mystiek huwelijk van H. Catharina met heiligen' door P.P. Rubens (altaarstuk van de vml. Sint-Augustinuskerk, Antwerpen) - Opgeplakt op blad met gepersonaliseerde opdruk in lithografie ("Aertsbroederschap / der / ALLERHEILIG-STE DRYVULDIGHEID / Gedachtenis / van / FRANCISCUS REMES / Prefect / 1863 1864")
 - Naamstempel ('RADOUX BRUXELLES') op steunpapier midden onder foto (scherp tegen afdruk) - Blindstempel midden onder (aan bladrand): 'RADOUX / IMPRIMERIE / PHOTOGRAPHIQUE / BRUXELLES' ¶ Archief Sint-Jacobskerk Antwerpen, BR 46 (ad annum).
 - (Niet getoond) Bladzijde van het jaar 1880: fotografische reproductie (collodiumdruk?) van het schilderij 'De H. Drieuldigheid' (De H. Drie-eenheid; De Genadestoel) door P.P. Rubens (altaarstuk uit vml. kerk van de Onze-Lieve-Vrouwebroeders, Antwerpen), KMSKA inv. 314, door een onbekend fotograaf. Met retouches. ¶ Archief Sint-Jacobskerk Antwerpen, BR 46 (ad annum).
- 42 Broederschapslijst en schilderij, toeg. aan W. Kerricx en P. Thys, eind 17de eeuw (Transept, westelijke wand nabij zuidportaal) ¶ Het naambord van het broederschap van de H. Drieuldigheid is hier gevat in een monumentale gesculpteerde lijst, uitgewerkt als een door engeltjes opgehouden draperie, hangend aan een koepelvormig baldakijn. Hierop troont een pelikaan die zijn jongen voedt, eronder verschijnt de H. Geest in de gedaante van een duif. De Triniteit wordt verder uitgewerkt in het in een goudlijst gevat boogvormig schilderij, de werking van het broederschap door de op het naambord gezeten geketende slaven.
- Dit stuk bleef in gebruik in de 19de eeuw en later. Van Leries brengt hem op naam van Willem Kerricx, zonder archivalische staving evenwel. Om die reden en op stijlkritische grond neemt Gilberte Gepts hem in haar oevrecatalogus van deze beeldhouwer op bij de "*Werken ten onrechte aan G. Kerricx toegeschreven*". Het schilderijtje wordt eveneens zonder gefundeerde staving op naam gebracht van Pieter Thys. ¶ Eik, 300 cm; Olieverf op doek, ca. 40 cm hoog ¶ PA.016.A382 + PA.016.E084 ¶ Leries 1855: 80; Gepts 1951: 104-105; Jansen 1979: 72 (B29029, M88409) - (*Bijlage 5*)
- 43 H. Drieuldigheid, Engel met geketende slaven, toeg. aan A. (I) Quellinus (Vieringpijler, zuidwest) ¶ In een monumentale vergulde omlijsting zijn twee witmarmere reliëfs boven elkaar aangebracht, het bovenste met de H. Drieuldigheid, eronder de engel met geketende slaven (het visioen van de H. Johannes van Matha). Ze worden toegeschreven aan Artus (I) Quellinus en door Van Leries omstreeks 1655 gedateerd, dus kort na de oprichting van het broederschap in de kerk in 1653. ¶ PA.016.C151 ¶ Leries 1846: 138; Leries 1855: 178; Jansen 1979: 82 (KIK: B32178, M88407, M88408)
- 44 'Trinitariërs kopen christene slaven vrij', J.I. De Roore (1709) (Nabij het westportaal, omheen de eerste noordelijke pijler gebogen) ¶ Jacob Ignatius De Roore (1686-1747) schilderde dit werk in opdracht van het Aartsbroederschap der H. Drieuldigheid in deze kerk. Het tafereel behandelt 'levensecht' de onderhandeling van de ordebroeders bij een Oosters potentaat om de in gijzelschap levende christenen vrij te ko-

pen. Op die plaats in de kerk, onmiddellijk bij het binnenkomen of net voor verlaten ervan, vormde het een sterk communicatiemiddel om de geldinzamelingsactie die het broederschap organiseerde onder de aandacht te brengen.

Jacobus de Wit vermeld in het midden van de 18de eeuw een gelijkaardig tafereel van de hand van Jan Cossiers (1600-1671) dat hij in de zuidelijke kruisbeuk situeert: *"Int' cruys van de kercke, tegens over Venerabel Capelle, hanght een fraey stuk van... Coetsiers, daer eenige slaeven verlost worden"*. Als hij zich van auteur vergist heeft zou het dit werk kunnen zijn, dat dan wel van plaats veranderde. Het is opmerkelijk dat over dit toch wel uitzonderlijk rondgebogen schilderij, nergens in beschrijvingen over die specifieke vorm wordt gesproken, ook niet in de 20ste eeuw. ¶ Olieverf op doek, 200 × 190 cm; gesign. en gedat. 1709 ¶ PA.016.E089 ¶ De Wit 1910: 40; Lerijs 1846: 138; Lerijs 1855: 175; Jansen 1979: 75 (KIK: B121777)

45 H. Drievuldigheid, Pieter Thys (midden 17de eeuw)

(Kooromgang noord) ¶ Schilderij door Pieter Thys (1624-1677). Dit werk was geen bezit van het historische broederschap van de H. Drievuldigheid maar werd in de 19de eeuw aan de kerk geschonken door het hernieuwde broederschap. ¶ Olieverf op doek, 215 × 239,5 cm ¶ PA.016.E083 ¶ Lerijs 1855: 132; Jansen 1979: 77 (KIK: B121691)

46 Koorgestoelte (met wapenschild van de Orde van de Trinitariërs)

(Artus Quellinus de Oude en de Jonge en O. Herry, 1658-63) – Lambrisering met o.m. een in de 19de eeuw aangebracht wapen van de orde van de Trinitariërs (1843 e.v. jaren, nieuwe wapens naar een ontwerp van Hendrik Rafaël Schaevels (1785-1857)). ¶ PA.016.A111 ¶ Lerijs 1855: 190; Philippot 2003: 339-341, 529

Werken met de H. Drievuldigheid in de kerk, niet gerelateerd aan het broederschap

Er komen in Sint-Jacobskerk zeer veel voorstellingen van de H. Drievuldigheid voor, maar niet alle staan in verband met het daar gevestigde broederschap. Hieronder een summier (onvolledig) lijstje.

47 H. Drievuldigheid op hoofdaltaar, 1685

Marmere portiekaltaar door Artus (II) Quellinus naar een plan van Jan Ykens. Schroefzuilen door Willem Kerricx, Lodewijk Willemsens en Octavio Herry; predellaornamenten door Jan Pieter (I) Van Bourscheit; in bekroning Oog Gods in driehoek, H. Drievuldigheid onder de gedaante van twee personen en de duif; tussen portiekzuilen beeld van de verheerlijkte H. Jacobus de Meerdere; predella met wapenschild van Henricus Hillewerve. ¶ PA.016.A001 ¶ De Wit 1910: 34; Lerijs 1855: 186; Jansen 1949: 85-86; Jansen 1979: 54 (KIK: F77, B15956, M88548, B32169); Philippot 2003: 412, 898-899

48 Triptiek met de kroning van O.-L.-Vrouw, Abraham Janssens (ca. 1571/75-1632)

(Kooromgang, tussen de Rubens- en Le Candelekapel) ¶ Een werk afkomstig van het hoofdaltaar van de vml. kloosterkerk van Bethanië in Mechelen. Opgesteld in 1866. ¶ PA.016.E140 ¶ Lerijs 1871: 10; Jansen 1979: 76 (KIK: B121671, B121667)

49 Biechtstoel, toeg. aan Artus (I) Quellinus (ca. 1658)

(Kooromgang zuid) ¶ Bovenaan in het middenvak een reliëf met de H. Drievuldigheid. ¶ PA.016.A287 ¶ Jansen 1979: 55 (KIK: B15994); Philippot 2003: 372

- 50 Beatrijs van Nazareth, de H. Drievuldigheid, Gaspard De Crayer (1652-1655)
(Transept, boven het zuiderportaal) ¶ Schilderij 'De zalige Beatrijs van Nazareth aanschouwt in extase de H. Drievuldigheid' door Gaspar De Crayer (1584-1669). In 1869 geplaatst en afkomstig van het vml. cisterciënzerinnenklooster van Nazareth in Lier. ¶ PA.016.E156 ¶ Lierius 1871: 13 (als 'S_{te} Lutgarde'); Jansen 1979: 77 (als 'H. Lutgardis'); Mannaerts 2008: 100 (als 'Beatrijs van Nazareth')

Voor Kruis en Beeld vzw

- 51 'Onze-Lieve-Vrouw met Kind' en H. Rochus van de Paradijsstraat
(Toonkast en Sint-Rochuskapel) ¶ Deze Madonna is afkomstig uit een kastje dat aan de zijgevel van het 'gesticht Van Celst' in de Paradijsstraat hing, ze versiert nu de grote sacristie van de Sint-Jacobskerk, die niet voor het publiek toegankelijk is.
Tot in de jaren 1970 hingen in de Paradijsstraat - het deel momenteel opgenomen in het Frans Halsplein - twee toonkasten, een met een beeld van de H. Rochus uit 1856, een andere met een vermoedelijk eerder vervaardigde Madonna. Beide beelden vonden al voor de aanleg van het plein een onderkomen in de Sint-Jacobskerk, tot tweemaal toe was tijdig ingrijpen nodig om een diefstal te verhinderen. De kastjes zelf bestaan niet meer.
De gepolychromeerde houten Onze-Lieve-Vrouw met Kind hangt in de sacristie aan de muur onder haar originele houten imitatiedraperie, maar rust op een console van andere herkomst. De Madonna is uitgedost met al haar zilveren attributen: kronen, scepter, rijksappel, sleutel en kruisje. Maria staat op een maansikkel en vertrapt de slang, een voorstelling van hoe Jezus moeder als Medeverlosseres het kwaad in de wereld helpt te overwinnen. ¶ vkb1.0120; PA.016.C012 ¶ Thyssen 1902: 270; Thyssen 1922: 204; Schepens 1981: 223-224.
Het polychrome gipsen Sint-Rochusbeeld is in de gelijknamige kapel van de kerk te vinden, in de zuidelijke zijbeuk. De heilige wordt als reiziger voorgesteld met mantel en pelgrimsstaf en drukt de linkerhand op de borst. Linksonder zit zijn trouwe begeleider, de hond die hem in gevangenschap brood bracht. Het brood wordt hier niet getoond, en evenmin de engel die in oudere Rochusvoorstellingen wel voorkomt.
Schepens suggereert dat dit beeld waarschijnlijk afkomstig was uit de inkompoort van de Sint-Julianuskapel aan de Hoogstraat, dat is een misvatting. ¶ vkb1.0634 ¶ Thyssen 1902: 270; Thyssen 1922: 204; Schepens 1981: 223-224
- 52 Zicht in de Paradijsstraat naar het koor van Sint-Jacobskerk, J. Severin
(Toonkast) ¶ Deze ets van Juliaan Severin (1888-1975) situeert de kastjes met de Madonna en de H. Rochus in het smalle straatje aan de zijmuur van de Van Celst-school. Het kleinere kastje met het Sint-Rochusbeeld bevond zich het dichtst naar de Sint-Jacobsmarkt toe. In de straat twee voorbijgangers en twee lege, wachtende handkarren. In de verte steekt het koor van de Sint-Jacobskerk boven de gevels van de Sint-Jacobsmarkt uit. ¶ Ingelijste ets op papier, 18,2 x 26,5 cm (afm. moet); Épreuve d'artiste, ongedateerd (jaren 1920-1930?), gesigneerd r.o. ¶ Verzameling Rudi Mannaerts, Antwerpen.
- 53 Kronen en sieraden voor een beeld van Onze-Lieve-Vrouw met Kind
(Toonkast) ¶ Van het vroegere gevelbeeld van de Hoogstraat 53-55, hoek Heilige Geeststraat in Antwerpen zijn de zilveren kronen en sieraden bewaard, samen met de originele houten bewaardozen. Ze waren niet permanent aan het beeld bevestigd maar werden

pas uitgepakt bij feestelijkheden of tijdens de jaarlijkse processie. Getoond worden een *Maria-* en *Jezuskroon*, *Maria's scepter*, en twee *Mariale* attributen een *zon* en een *sleutel*. Andere objecten uit deze set (die vermoedelijk uit twee stellen bestaat, één voor gewone en een ander voor bijzondere feestdagen) zijn tentoongesteld in het Kerkmuseum van Sint-Andriesskerk. ¶ Verzameling Voor Kruis en Beeld vzw.

Bij zo'n *paleringen* hoorde, naast de waardigheidstekens als kronen, scepter en rijksappel, veelal ook een druiventros, sleutel, paternoster, kettingen en soms ook een scapulier of ex-voto. Dit zilverwerk werd door het geburengenootschap beetje bij beetje vergaard en vormde hun 'schat'.

De houtsculptuur, toegeschreven aan Engelbert Pompe (1743-1810), verhuisde na de sloop van het pand (1964) naar de pas gebouwde Merksemse parochiekerk van het H. Sacrament. ¶ Hs 1491, [f° 17v°]; Thyssen 1902: 192; Thyssen 1922: 163; Schepens 1981: 162

54 'Moeder Gods' Pruynenstraat 23, hoek Korte Klarenstraat, Jeroen Boel, 2009

(Paneel) Tot tweemaal toe werden bewoners van deze rustige achterstraten van de Meir opgeschrikt door een neerstortend Mariabeeld, gelukkig troffen vallende stukken nooit een voorbijganger. In 1977 kwam de oorspronkelijke 18de-eeuwse 'Onze-Lieve-Vrouw van de Scapulier' van de gevel los en eindigde als brokstukken op een stoep. Om de lege plaats terug in te vullen werd in 1980 een ander beeld, een van elders gerecupereerde 'Onze-Lieve-Vrouw Onbevlekt Ontvangen' (zonder Jezuskind), op de oude console geplaatst. Eind 1986 bleek ook deze vervangster wankel te staan... kort erop kon de geschiedenis zich hardnekkig herhalen. Hierbij werd ook de console vernield. Dan werd het jarenlang geduldig wachten op een nieuwe Madonna; als voorzet zou de zinken luifel nog een opknappbeurt krijgen. Meer dan twee decennia geduld werden in het voorjaar van 2009 evenwel uitzonderlijk beloond. De ooit beschamend 'ontmaagde' straathoek kon toen worden voorzien van een jonge artistieke Onze-Lieve-Vrouw met Kind van de hand van beeldhouwer-restaurateur Jeroen Verduyts (° 1982). Het is de eerste eigentijdse, niet historiserende creatie sinds mensenheugenis die in Antwerpen-centrum werd geplaatst. (Het toevallig ook uit 1982 daterende keramisch reliëf 'Onze-Lieve-Vrouw ten-hemel-opgenomen' van Hildegarde Heymans aan de Steenhouwersvest 22, is haar onmiddellijke voorgangster.) Op 22 april 2009 werd het beeld aangebracht en op 17 mei volgde de inzegening.

Enkele houten stralenbundels (horend bij de zinnebeeldige duif) van het eerste beeld zijn aanwezig gebleven en werden door de beeldhouwer gerespecteerd. ¶ Cementmortel, 65 kg ¶ vkb1.1675 ¶ Hs1491: [f° 12v°]; Thyssen 1902: 261; Thyssen 1922: 198; Schepens 1981: 184 – Jeroen Verduyts, "Over het ontwerp voor de Madonna Pruynenstraat / Korte Klarenstraat", *Nieuwsbrief Vrienden van de Antwerpse Madonna's*, 13, (2008-2), p. 3; Wim Strecker, "Driemaal is scheepsrecht en 31 geen ongeluksgetal. 'Beeld nr. 31' op de hoek Pruynenstraat en Korte Klarenstraat in een hedendaagse creatie", *Nieuwsbrief Vrienden van de Antwerpse Madonna's*, nr. 14, (2009-1), p. 3-5. Frank Heirman, "Jonge restaurateur Jeroen Verduyts maakt Mariabeeld voor gevel café Stock Echange. Jonge Madonna siert oude gevel", *Gazet van Antwerpen*, 18 mei 2009.

Voor Kruis en Beeld vzw

Secretariaat: Ronald Vanoostaeyen

Vremdesesteeweg 92, 2530 Boechout

T 03 455 58 44 – iha@scarlet.be

www.verbeelding.be

Archief Sint-Jacobskerk

- Lerius 1846 Th. Van Lerius, *Beschrijving der parochiale en voorheen vermaarde Collegiale kerk van St. Jacobs te Antwerpen*, (autograaf), Archief Sint-Jacobskerk, Antwerpen, (oud nr. 560).

Inventaris opgesteld door Jos Van den Nieuwenhuizen:
Archief Parochie Ancien Régime, 'Broederschappen en kapellen'

- BR.42 Rekeningen van de prefecten van de broederschap van de Hl. Drievuldigheid. 1717-1749 – "*Rekeningen van het Aertsbroederschap der Allerheyligste Dryvuldigheyd, tot verlossing der Christene slaeven. 1717-1749.*"
- BR.46 Rekeningen van de broederschap van de Hl. Drievuldigheid. 1692-1950
- BR.54 Prefectenboek van de broederschap van de Bedrukte Moeder. 1750-1891
- BR.81 'H. Johannes Nepomucenus: Losse documenten 1755 (26/14,3); bidprentjes (26/4,4)'
- BR.82 'H. Johannes Nepomucenus: Ledenregister. 1753-1777' (4 fol.).
- BR.83 'H. Johannes Nepomucenus: Register van de contribuanten. 1753-1774' (1 fol.)

Inventaris opgesteld door Jos Van den Nieuwenhuizen:
Archief Parochie 19de-20ste eeuw, 'Archivalia van kapellen, broederschappen en religieuze verenigingen'

- BR.10 Archief Parochie 19de-20ste eeuw: 'Broederschappen en kapellen' (BR), 10, Broederschap van de Heilige Drievuldigheid: Losse documenten. 1677-1841; Kroniek van de broederschap. Varia. 1843-1845; Reglement van 18 mei 1892. Aankondigingen (1892-1920). Ledenlijst (1934-1940). Verslagboek (1866-1956). Kasboek. 1913-1966 (1 doos). Verslagboek (1866-1956). Kasboek. 1913-1966.

Literatuur

Sint-Jacobskerk (al dan niet monografisch)

- Leries 1846 (zie: Archief Sint-Jacobskerk)
- Leries 1855 Th. Van Leries, *Notice des oeuvres d'art de l'église paroissiale et ci-devant insigne collégiale de St. Jacques à Anvers, précédée d'une introduction historique et rédigée d'après des documents authentiques*, Borgerhout, 1855.
- Leries 1871 Th. Van Leries, 1871. *Tableau des oeuvres d'art anciennes et modernes dont, l'Eglise de St. Jacques, à Anvers, a été enrichie depuis une trentaine d'années, ainsi que de quelques embellissements, qui y ont été opérés, à partir de cette époque*, Antwerpen, 1871.
- De Wit 1910 Jacobus de Wit [aut.], J. De Bosschere [red.], *De kerken van Antwerpen (schilderijen, beeldhouwwerken, geschilderde glasramen, enz., in de 18de eeuw beschreven door Jacobus de Wit), met aanteekeningen door J. De Bosschere en grondplannen*, Antwerpen / Den Haag, 1910. – (Uitgave der Antwerpsche Bibliophielen, nr. 25).
- Gids 1927 *Sint Jakobskerk te Antwerpen: Beknopte gids voor het bezichtigen der kerk en hare kunstschaten*, z.pl. [Antwerpen], 1927.
- Jansen 1949 Ad. Jansen en C. Van Herck, 'Archief in beeld (3de deel): De nog bestaande kerken van Antwerpen', *Tijdschrift voor Geschiedenis en Folklore*, 12 (1949): 57-110.
- Govaerts 1977 Bart Govaerts, *Verkenningstocht in Sint-Jakobskerk te Antwerpen*, Antwerpen, 1977.
- Jansen 1979 Jaak Jansen, *Fotorepertorium van het meubilair van de Belgische bedehuizen. Provincie Antwerpen. Kanton Antwerpen V*, Brussel-Antwerpen, 1979.
- Mannaerts 2008 Rudi Mannaerts, *De sleutel ter openbaring van de Sint-Jacobskerk te Antwerpen, eertijds de "vermaarde collegiale". Didactische syllabus*, Antwerpen, 2008.

Corporaties en broederschappen

- Edict 1786 *Edict van den Keyzer, raekende de Afschaffing van de Broederschappen opgerecht in de Kerken ende Kapellen welkdaenig die mogen wezen in dit Land, ende de Opregting van een nieuw Broederschap onder de benoeming van de werkende Liefde van den Even-Naesten, hebbende den Zaeligmaeker J.C. voor beschermenden Patroon*, Pauwels, Brussel, 1786. – 12 p. – Exemplaar Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience (EHC): E 208122.
- Broeck 1825 H.J. Van den Broeck, *Beknoopt Denkbeeld der byzonderste Broederschappen, in verscheyde tyden opgerecht in de kerken dezer stad, en inhoudende de diensten dewelke wegens hetzelfde, het geheel jaer, verrigt worden; Zoo ter verheerlyking van den Godsdienst als tot*

vermeerdering van de godvrugtigheyd en troost der geloovigen, J.B. Heirstraeten, Antwerpen, 1825. – Exemplaar Ruisbroecgenootschap, Antwerpen (RG): 3092 F 85.

- Prims 1948 F. Prims, *De Antwerpse broederschappen der XIV-daagse berechting, 1673-1948*, Antwerpen 1948.
- Claessens 1969 M.-T. Claessens, *De broederschappen te Antwerpen van de 14de eeuw tot circa 1600*, Leuven, 1969 - (onuitgegeven scriptie, K.U.Leuven, prom. J. Buntinx).
- Trio 1993 P. Trio, *Volksreligie als spiegel van een stedelijke samenleving: de broederschappen te Gent in de late middeleeuwen*, Leuven, 1993.
- Muynck 2009 B. De Muynck, "Van religieuze devotie naar een zakelijk streven? Enkele kanttekeningen bij de religieuze materiële cultuur van Antwerpse ambachten in de zestiende eeuw", in: *Van Quinten Metsijs tot Peter Paul Rubens. Meesterwerken uit het Koninklijk Museum terug in de kathedraal* (tentoonstellingscatalogus), Antwerpen/Wommelgem, 2009, p. 21-31.

Aartsbroederschap van de H. Drieuldigheid (Drie-eenheid) en Trinitariërs

- Jubilé 1768 *Beschryving van de konstige verciering en voortreffelyken toestel tot het plegtig vieren van den hondert en vyf-en-twintig jarigen jubilé van de gedenk-weerdige instelling van 't vermaerd Arts-Broederschap der Alderheyligste Dryvuldigheyt tot verlossing der christene slaven, in de vermaerde collegiale en parochiale kerke van den H. apostel Jacobus, binnen Antwerpen den 8. 9. en 10. mey 1768*, P.J. Parys, Antwerpen, 1768 – 24 p. – Exemplaar Stadsarchief Antwerpen (SAA), KK # 1873.
- Dupuis 1818 Joannes-Baptista Dupuis, *Levensbeschryving van Johannes-Baptista Dupuis, geboortig van Antwerpen, inhoudende zyne zeven-en-twintig en half jaerige gevangenis, in handen der barbaeren en tot Algiers*, C. Parys, Antwerpen, 1818. – Exemplaar Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience (EHC): A 30214.
- Staes 1883 J. Staes, "Jan Baptist Grammaye", in J. Staes, *Antwerpsche reizigers van de vroegste tijden tot op heden, Antwerpen, z.j. [1883]*. – (p. 49-64 en specifiek p. 56-64).
- Hasque 1936 *Les Corsaires Barbaresques et les Images de la Confrérie de la Ste Trinité à Anvers par M. De Hasque*, [Antwerpen], 1936. – Exemplaar Ruisbroecgenootschap, Antwerpen (RG): Br 62:38.
- Lattin 1941 A. De Lattin, "De beeldengroep op den hoek der St. Jacobsmarkt", in A. De Lattin, *Evoluties van het Antwerpsche stadsbeeld. Geschiedkundige kronijken, 2*, Antwerpen, 1941, p. 32-35.

H. Johannes Nepomucenus

- Wielens 1759 Josephus Wielens, *Histoire du saint martyr Jean de Nepomuc*, Chez Andre Paul Colpyn, Anvers, 1759. – Exemplaar Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience (EHC): K 36143; exemplaar Ruisbroecgenootschap, Antwerpen (RG): 3054 E 1:a-b.

- Marinus 2002 M.J. Marinus, "Kampioenen van de contrareformatie 1562-1773", in H. Van Goethem [ed.], *Antwerpen en de jezuiteten 1562-2002*, Antwerpen, 2002, p. 7-70.
- Muller 2006 Jeffrey M. Muller, "The cult of St Joannes Nepomucenus in the St Jacob's church, Antwerp", in: K. Van der Stighelen [red.], *Munuscula amicorum. Contributions on Rubens and his colleagues in honour of Hans Vlieghe*, 2, Turnhout, 2006, p. 489-508.

Bedrukte Moeder Gods

- Zeven 1804 *Godvruchtige oeffeningen tot de H. Moeder Gods Maria of kragtigen middel om alle herten te ontsteken met eenen zaligen iver tot het bitter lyden onzes heeren Jesu Christi Doór de devote overweégingen van de Zeven Ween van zyne alderbedruktste Moeder*, J.P.G. Michel, Leuven, 1804. – Exemplaar Ruusbroecgenootschap, Antwerpen (RG): 3091 E 8 (convoluut).

Broederschap van Onze-Lieve-Vrouw (van Bijstand) 'Hulp der Christenen'

- Bystand 1829 *Kort verhael, wegens de instelling van het nieuw Broederschap van Onze Lieve Vrouwe, Bystand der Christenen, en deszelfs Aflaeten, vergund door onzen Heyligen Vader Pius den VIII. Opgereg in de Parochiaele Kerk van den H. Apostel Jacobus, binnen Antwerpen*. J.F. Van Ael, z.pl. [Antwerpen], z.j. [1829]. - 30 p. – Exemplaar aangeboden bij Antiquariaat Wim de Goeij, Antwerpen (2005).

Devotiebeelden (algemeen)

- Schoutens 1905 S. Schoutens, *Maria's Antwerpen of beschrijving van de wonderbeelden en merkweerdige bedevaartplaatsen van Onze Lieve-Vrouw in de provincie Antwerpen*, Aalst 1905.

Religieuze gevelbeelden op Antwerpse gebouwen

- Hs1491 Anoniem, *De lieve-vrouwbeelden van Antwerpen*, (autograaf, ca. 1868-1886). Provincie Antwerpen, Dienst Erfgoed, Dossier Onze-Lieve-Vrouwbeelden (zonder referentienummer; niet gepagineerd of gefolieerd).
- Thyssen 1902 A. Thyssen, *Antwerpen vermaard door den eeredienst van Maria. Geschiedkundige aanmerkingen over de 500 heiligen beelden in de straten van Antwerpen*, Antwerpen, 1902.
- Thyssen 1922 A. Thyssen, *Antwerpen vermaard door den eeredienst van Maria. Geschiedkundige aanmerkingen over de 500 Mariabeelden in de straten der stad*, Antwerpen, 1922.
- Lattin 1933 Amand De Lattin, *Doorheen Oud-Antwerpen: Gids en inventaris van het hedendaagsche Oud-Antwerpen*, Antwerpen, 1933.
- Schepens 1981 Piet Schepens, *Antwerpse madonna's (binnen de leien)*, Antwerpen, 1981.

- Madonna 2002 *Madonna. beelden van Maria in de Antwerpse binnenstad*, Antwerpen, 2002.

Sculptuur, beeldhouwers en andere vervaardigers

- Gabriëls 1930 J. Gabriëls, *Artus Quellien, de Oude "kunstrijck belthouwer"*, Antwerpen, 1930.
- Gepts 1951 G. Gepts-Buysaert, "Guillielmus Kerricx, Antwerps beeldhouwer, 1652-1719", *Gentse bijdragen tot de kunstgeschiedenis*, deel 13 (1951), Antwerpen, 1952, p. 61-125.
- Brussel 1977 *De beeldhouwkunst in de eeuw van Rubens in de Zuidelijke Nederlanden en het prinsbisdom Luik*, Brussel, 1977 - (Tentoonstelling Museum voor Oude Kunst, Brussel 15 juli - 2 oktober 1977).
- De Nijn 1997 H. De Nijn, H. Vlieghe en H. Devisscher [eds.], *Lucas Faydherbe, 1617-1697. Mechels beeldhouwer Et architect*, Mechelen, 1997. - (Tentoonstellingscatalogus, Stedelijk Musea Mechelen).
- CVH-tekening 2000 *Tekeningen uit de 17de en 18de eeuw: de verzameling van Herck*, [Brussel], 2000.
- Philippot 2003 P. Philippot, D. Coeckelberghs, P. Loze en D. Vautier, *L'architecture religieuse et la sculpture baroques dans les Pays-Bas méridionaux et la Principauté de Liège (1600-1770)*, Sprimont, 2003.
- Hemeldonck 2005 G. Van Hemeldonck, *Het Grootwerk: Goud- en zilversmeden vermeld te Antwerpen, 13de-19de eeuw*, Antwerpen, 2005. (CD-ROM met 6 digitale bestanden in pdf-formaat; A4, ongepagineerd, 60 + 136 + 837 + 1010 + 426 + 391 p.).

Antwerpse geschiedenis

- Mertens-Torfs F.H. Mertens en K.L. Torfs, *Geschiedenis van Antwerpen sedert de stichting der stad tot onze tyden*, Antwerpen, 1975-1977. - 8 vol. - (Herdruk van uitgave Van Dieren, Antwerpen, 1845-1853).
- Prims 1951 F. Prims, *Aalmoezeniers der S. Philipsschans*, 'Antwerpiensia', 21, Antwerpen, 1951, p. 69-72.

Bijlagen

Bijlage 1 - Het altaar van de O.-L.-Vrouwekapel (Van Lerius, 1846: 496-497)

In het midden gedeelte van den Autaer, in welk eertyds eene schildery, waervan wy later zullen spreken bestond, bevindt zich *hedendags eene nis met eerweêrdig beeld der Bedrukte Moeder* en andere figuren, op welke wy zullen terugkomen. Deze nis is doór eenen marmere lyst van loofwerk omringd. Boven dezelve bespeurt men eene cartel, met dit opschrift: *Delparae assVMpta / patet / nobis IanVa CaeLI* (De H. Moeder Gods ten Hemel genomen zijnde, staat deszelfs deur voór ons geopend.) welk het jaartal 1664, wanneer dit kunstig werk, buyten twyfel, is daargesteld, uytmaekt. (...). </p. 496> "Dezen kunstigen Autaer is een voortreffelyk voortbrengsel van den beeldhouwer Sebastianus Van Den Eynde.

Gaen wy nu over tot de marmere nis, die zich in het midden van denzelfden bevindt. In deze nis bespeurt men de *Bedrukte Moeder Gods*, welke met droefheyd bevangen voór het Kruys gezeten is en den gestorven Zaligmaker, wiens wonden zichtbaer voorkomen, op haren schoot uytgestrekt houdt. De Koningin der Martelaren ondersteund haren goddelyken Zoón welken van lyden uytgeput is, met de regte hand, en heft de linke ten Hemel. Den verdienstvolle houten groep, welk met smaek geschilderd is, is door Artus Quellien den ouden uytgevoerd. Boven hetzelfde vertoonst zich den H. Geest, in eene glorie. Eene marmere wolk, op welke zich zes gevleugelde engelshoofden bevinden, waervan er by niet zonder verdiensten zyn, draegt dit groepje. Het groepje wierd door Ludovicus Willemsens gebeyteld.

Aen den regten kant der nis knielt op eene wolk, eenen engel van witten steen, die de gebeden der geloovigen aen de Bedrukte Moeder schynt optedragen aen den linken, eenen anderen, welken de omstaenders tot vertrouwen schynt aentemoedigen. Beyde zyn van eene gemeene uytvoering en strekken weynig tot eer aen den laetstgenaemden beeldhouwer.

Zeggen wy nu een woord van de portieken of *sacristiedeuren*, op welke de buyte kolommen van den Autaer rusten. Beyde zyn van hout vervaerdigd en met loofwerk versierd. In het bovengedeelte der regte treft men eene cartel aen, in welk het borstbeeld van Christus met doórnen gekroond voorkomt, en hooger den H. Geest. In het bovengedeelte der linke treft men insgelyks eene cartel aen: in deze is het borstbeeld van O.L.V. voorgesteld, en hooger ook den H. Geest. - Deze twee deuren schynen op afstand niet van verdiensten ontbloot. Deszelve beeldhouwery is insgelyks het werk van Sebastiaan Van den Eynde.

Tegen de laetste bemerkt men een tafeltjen, boven welks zich eene witte marmere plaet bevindt en dat gebeeldhouwd, en met eene St Jacobsschelp en andere ornamenten verrykt is. Volgens de overlevering, wierd hier eertyds het groepje der Bedrukte Moeder geëerd."

(Cursivering door WS)

Bijlage 2a - Het devotiebeeld in de H. Kruiskapel (Van Lerius, 1846: 558-559)

(H. Kruys Kapel). Den resolutieboek van O.L.V. Kapel alhier, behelst het volgende: "8 July 1827. Den eerw. Heer Pastor en Kerkenraad ingewilligt hebbende aen alle de vraegen doór de Kapel gedaen, zoo werd het volgende besloóten: ... 3° dat de Kapel, thans H. Kruys autaer [?], zal gebuykt worden tot het stellen van het beeld van O.L.Vrouwe (1 - O.L.V. Bystand der Christenen), het welk alsdan aldaer jaer en jaer uyt (2 - Sic. Leest: jaer in, jaer uyt.) zal blyven staen. Collegues Le Mineur </p.558> en Van Regemortel (1 - Sic. Leest: Van Regemorter / Ignatius /.) worden belast met het in order brengen der nieuwe Kapel, en het plaetsen van het beeld van O.L.Vrouw."

Den iver welken de gezegde Kapelmeesters aen den dag legden voór de altydduerende vereering

van het eerwêrdig beêld van O.L.V. Bystand der Christenen, is zeker te pryzen: doch had men ons dunkens, het voorgestelde doelwit kunnen bereyken, zonder H. Kruys Autaer te schenden, doôr het uytnemen der later te beschryven schildery, en het lijd voor ons geenen twyfel, dat het Bureel der Kerkmeesters, in deze omstandigheyt, zich ... meer had moeten bekennen met het nakomen van het artikel 3753[?] van het decreet van 30 December 1809 en van het artikel 2 van het Koningklyk besluit van 16 Augusti 1824. Indien men alsdan de wet niet uyt de oogen hadde verloren, zoude men waerschyndlyk aen de Kerk dit bederfwerk gespaerd hebben.

(Cursief: de door Van Lerijs geplaatste voetnoten; De lectuur van het artikelnummer "3753" is onzeker. - WS)

Bijlage 2b - Het altaar van de H. Kruiskapel (Van Lerijs, 1846: 561)

Den Autaer van het H. Kruys

hoort insgelyks toe aen de samengestelde bouworde en rust op twee dubbele pedestalen, welken aen kolommen tot dragt verstreken; achter deze zyn halve pilasters aenwezig, en boven dezelve bespeurt men dryhoekige timpanen. Een weenend engeltjen, welk den kelk van het lyden houdt, knielt op het timpaan der regte zyde; een ander met een kruysken op dat der linke. Tusschen dezelve bevindt zich ene 'tombe', op deze verheft zich een zwart marmeren Kruys, aen welkes voet twee gevleugelde engelschhoofden weenend voorkomen. Gemelde 'tombe' draegt op de cornis des Autaers.

Leeger bestaet eene nis en boven dezelve, een krollend slotsieraed: in 't midden van dit laetste, twee weenende gevleugelde engeltjens, welke aen geene verdiensten ontbreken en die eertyds den doek van Veronica hielen en hedendags de letters: MRA (1. - *Maria Regina Angelorum - Maria Koningin der Engelen.*)

Gemelde nis dient tot standplaets aen het eerwêrdig beêld van O.L.V. Bystand der Christenen, dat van eenen onbekende hand is en als van alle hoegenaemde kunstweerde ontbloeit moet aenzien worden. Boven hetzelve verheft zich de H. Geest in eene glorie; ook door eenen onbekende uytgevoerd. Onder de H. Moeder-Maegd bemerkt men dry schoone gevleugelde engelenhoofden op een wolk voorgesteld. Deze dragen het volgend jaerschrift: "gLorlosae ChrIstlanDUM aUXILLI-atriCI" (2. - *Aen den glorieryken Bystand der Christenen. De latynsche woorden maken het jaertal 1827 uyt, en wy hebben gezien dat alsdan het Genootschap, hedendage Broederschap van O.L.V. Bystand der Christenen, opgeregert wierd.*)

Men is deze kleyne samenstelling verschuldigd aen den beêldhouwer Petrus Josephus De Cuyper, oud-broeder.

(Cursief: de door Van Lerijs geplaatste voetnoten - WS)

Bijlage 3 - Het beeld van de Bedrukte Moeder verworven en verheven (Van Lerijs, 1846: 463)

Ten jare 1650 was aan de Kapel het eerwêrdig beêld der Bedrukte Moeder Gods welk zich hedendage in den Autaer derzelve bevindt, "ter hant" gekômen. Den 6 Meêrt van gezegd jaer, zynde den eersten zondag der maend, alsook van den vasten, wierd gemeld beêld, op verzoek der Kapelmeesters en met toestemming van Z.D.H. den Bisschop Gaspar Nemius verheven. Eene achtdagsche plechtigheyt ...

Bijlage 4 - Genezing bij het beeld van de Bedrukte Moeder in 1673 en oprichting van het broederschap een half jaar later (Van Lerijs, 1846: 464)

Den 16 Augustus 1673 verscheen, ten verzoek van den Kapellaen en der Meesters van O.L.V. Kapel, voór den Notaris Joannes Michaël Lodewyck, eenen derzelve, zekere Dorothea Janssens, jonge dochter, oud omtrent de twintig jaren, geboren te Copenhagen, en alsdan te Antwerpen gehuysvest, welke verklaerde op 3 Augusti van gezegd jaer, schielyk in deze Kapel, alwaer zy voór het beeld der Bedrukte Moeder was komen bidden, genezing verkregen te hebben van een gezwel aen de borst, hetwelk haer dezelve hevige pynen deed onderstaen en waervan zy, volgens het oordeel van deskundige, niet kon verlost worden, dan na langen tyd, en niet zonder perykel van het leven. Het feyt van het bestaen der kwael en van de wonderlyke genezing van deze wierd, met aenbod van eed, doór zeven getuygen van beyde geslachten bevestigd. Jammer maer datde Bestierders dezer Kapel zich, in deze gelegenheyd, tot eenen Confrater, en niet tot de bisschoppelyke overheid hebben gewend. Wat ervan zy, wy deelen de oorsprongelyke verklaring tusschen de bylagen mede (1 - *Ziet de 72e bylage.*). Overigens blykt het uyt eene aentekening die zich achter gemelden act bevindt, dat deze Dorothea Janssens den catholyken godsdienst ten tyde harer genezing, niet beleydde, vermits dezelve op 26 Augusti 1673 in deze Kerk gedoopt wierd en alsdan de namen van Maria Victoria ontfing.

Den printboek van het nog bestaende Broederschap der Bedrukte Moeder Gods duyd den 10 February 1674, eersten Zondag van den vasten, aen, als den insteldag van hetzelve. Gezegden boek voegt hier by dat den Eerweerdigsten Heer Macarius Simeomo, Abt van St. Michiels, ter dier gelegenheyd, eene plegtige mis celebreerde en teekent dezen prelaet aen, als den eersten ieveraer, weldoener en voórstaender van het nieuwe Broederschap, welk doór Z.H. den Paus Clemens X was opgeregt.

(Cursief: de door Van Lerijs geplaatste voetnoot; Bijlage 72 leert o.m. dat Dorothea Janssens in de Cellebroedersstraat woonde. Als getuigen fungeerden de geburen, een van hen was "Jan Van Den Cruyce, beltsnyder". - WS)

Bijlage 5 – Inventaris Broederschap van de H. Drievuldigheid, 1867

Archief Sint-Jacobskerk, BR.10, Broederschap v.d. H. Drievuldigheid, Verslagboek 1866–1956.

Inventaris der goederen toebehoorende aan het Aarts-Broederschap der Allerheiligste Drievuldigheid in de Parochiale kerk van den H. Apostel Jacobus te Antwerpen; opgemaakt 9 Juny 1867.

Eene zilvere Reliquie van de H. Joannes de Matha en van den H. Felix de Valois.
Een zilveren stok verbeeldende de H. Drievuldigheid, gemaakt door Jacobs.
3 zilvere schilden (verbeeldende de H. Drievuldigheid).

Vanen en Toebehoorten

Een vaan verbeeldende de H. Drievuldigheid gemaakt door Numan.
Een idem thans veranderd en gedeeltelyk verdwenen (1).

(1). De medaillon het eenigste overblyfsel van dit vaan gebruikt geweest in het toogkleed.

2 Togen voor den Vaandragter, 3 Roquetten;
2 hosen voor de Vaan te dragen.

Boeken

Eenen schoonen Printboek begonnen in 1693 waarin de namen der Prefecten staan.
Eenen Resolutie Boek, begonnen in 't jaer 1866 inhoudende de besluiten der kamervergaderingen.
Eenen boek voor de contribuanten en Lichtdragers.
Eenen catalogue geplaatst in de Kerk inhoudende de namen der leden / Eenen vergulden voet voor de Reliquien te plaatsen.

Voorders nog:

9 roode zitstoelen; 2 tapijten voor de knielbanken; Een tapijt voor den toog; Een schotel idem; Een lessenaar voor den Printboek; 2 Caritaten; 20 kranskens voor de flambeeuwen, 20 buizen idem; 12 tromphorens.

Aldus gedaan en kamervergadering van 9 Juny 1867

De Secretaris

E.C. Janssens <signatuur>

F. Sloomans <signatuur>

J. ...es [?] <signatuur>

J. Prins [?] <signatuur>

Bijlage 6 - H. Joannes Nepomucenus (Thyssen 1922: 202-203)

Nieuwstraat (Lange) en Parochiaanstraat. - 162. H. Joannes Nepomucenus. - In het midden der XVIIIde eeuw lagen de brandladders der wijk in de Parochiaanstraat, die hierdoor in de winteravonden veel gevaar voor de voorbijgangers opleverde. Kwaaddoeners verstaken zich dikwijls in de niet verlichte straat achter die ladders en randden de voorbijgangers aan. De geburen besloten dan aan Burgemeester en Schepenen de toelating te vragen, om eene lantaarn te hangen op den hoek der Lange Nieuwstraat, alwaar men dan ook </p. 202> een beeld van O. L. Vrouw, of van den H. Joannes Nepomucenus verlangde te plaatsen. Dit alles wordt verhaald in een rekwest, dat berust in St-Jacobskerk en waarvan hier afschrift:

"PRO DEO.

Aen mijne Eerw. Heeren Borgemeesters en Schepenen der Stadt Antwerpen.

Verthoonen reverentlyck de ondergeteekende gebueren woonende in de lange nieuw straete ontrent de Parochiaen straete, hoe dat sy van over jaeren en daeghen geconsidereert hebbende, hoe dangereus by lange winter avonden de voorschreve Parochiaen straete is voor alle passanten alleen door de selve moetende passeren, ende de brandtleeders aldaerliggende schuyelhoecken syn voor alle quaetdoenders, die hun daerop verborghen en de eenen passant alleen aencoemende attacqueren en de intimideren, gelyck in de gepasseerde winters is geschiet en de can aengethoont worden, daerom gesaementlyck geresolveert hebben, met U Eerw: voorgaende aggregatie, en de approbatie tegens den aenstaenden winter op den hoeck van de voors. Parochiaen straete in den muer van het huys alwaer is woonende den ondergeteekende Joseph Verhoeven, competerende aen de Heeren Aelmoesseniers deser stadt, die daer mede oock content syn te hangen eenen eyseren erm met eend gelaese Lanterne en de daerinne dagelycx licht branden. En de tegens het toecomende jaer op den selven hoeck te stellen een treffelyck beeldt ter eere van de H. Moeder Godts ofte van den H. Joannes Nepomucenus gelyck het U Eerw. soude gelieven en de dit alles ten coste van de gebueren, allen d'welck alsoo in de lange winter avonden soude dienen tot groote secureteyt soo van de gebueren, als van passanten door deselve parochiaen straete moetende passeren. Dan alsoo sulcx geensints en vermagh te geschieden ten sy met U Eerw. voorgaende aggregatie en de permissie soo keeren hun tot de selve Oodmoedel. biddende der selven geliefte sy geconsidereert de nootsaeckelyckheydt hier vore gemelt, t' selven t' aggregieren, en de hun supplianten te permitteren om den eyseren erm, en de Lanterne tegens den aenstaenden winter op den voors. hoeck te hangen, en de in het t'occomende jaer een treffelyck beeldt als vore te stellen. D. W. D. etc.

De onderschrevene dienende provisosores des taefele H. Geest verclaeren te consenteren in t'stellen van het beeldt van den heyligen Nepomucenus aen het huys hier voren vermeld.

(Geteekend): Nicolas François, Grigis-Philip: D_s Herry, Jaques Em_el van Lancker, Philippe Vermoelen, F. Ignatius Pick, François Jean Moretus.

(Geteekend als gebueren): Joseph Verhoeven, Peeter Beeckmans, Jan Baptist Ergo, F. De Handtsetters, Jan Van Berghen, Jan Van Kuyck, Peeter Vander Vin, Ab_m ? Van Celst, Lambertus Joseph Gregoor."

Het beeld met de lantaarn werden in 1756 geplaatst, zooals een jaarschrift op banderol boven hetzelfde getuigde: "eCCe Joannes Date LUMen".

Dit chronicon verdween in 1912, toen het beeld hersteld werd op de nieuwe huizing, die alsdan op den hoek dezer straat opgericht werd.

Bijlage 7 - Heilige Drie-eenheid - Sint-Jacobsmarkt 92-94 (Hs 1491, [f° 12v°])

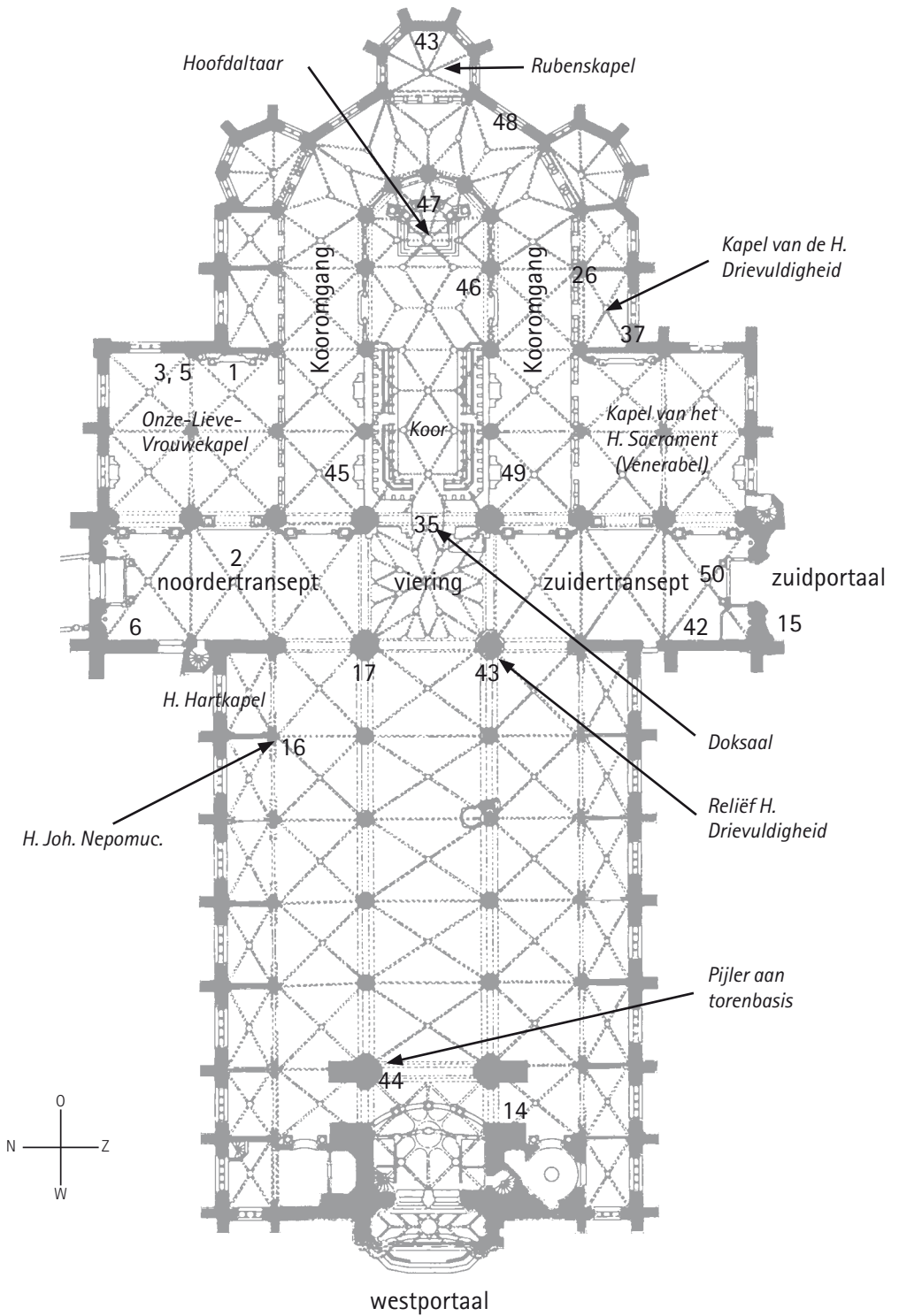
Jesus straat en S_t Jacob merkt, boven de deur der Herreberg het Ramshoofd. Eene fraeyen groep, de H. Dryvuldigheid en den H. Engel verlosser der slaven. Met dryvoudig voetstuk - Deze samenstelling zoo wel als derzelve uitvoering wordt algemeen geprezen. Werdt alhier opgerecht en vervaardigt in 1821 door Hendricus Viddeleer, overleden in 1865 in den ouderdom van 80 jaren.

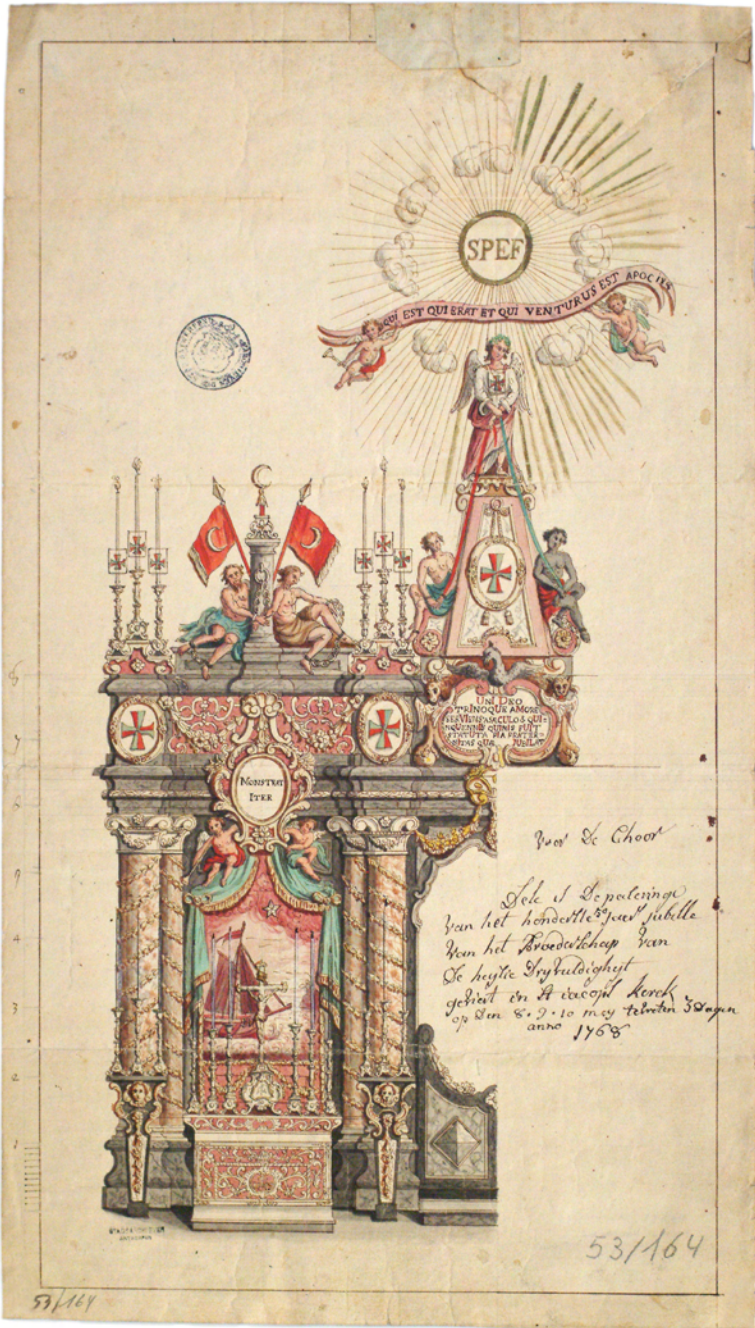
Hij vervaardigde insgelijks den zittende Ecce Homo welke men in het groot portael van de S_t Jacobs kerk ontmoet langs S_t Jacobs merkt - als mede de schoone kalkoen die den preekstoel van O.L.V. kerk versiert en het loofwerk van de preekstoel der augustijnen kerk - en het zittend Chinees beeld boven de poort van den sigaren fabrikant op de Suiker rui (Sterckx geheeten).

Bijlage 8 - Lange Winkelstraat (Hs 1491, [f° 4v°])

(1.) Winkelstraat. O. L. V. bedrukte moeder. Met twee engelen van boven en fraeyen troon en goed gebeiteld engelen voetstuk. Dit beeld werdt over eenige jaren eerst in de gebuurte alhier uit den grond opgegraven en had vroeger nog op deze plaats nevens de pomp gestaan.

[Annotatie] (1.): Dees beeld werd in 1859 eerst geplaatst door wijlen (Fl.?) (H.?) Hermans, gewezen brouwer. Dit beeld is gevonden geworden zoo als boven gezegd is. Het voetstuk waar het op staat heeft 80 fr gekost en was gemaakt door Goemans die het beeld geplaatst en hersteld heeft.

cat. 35

Dit's 't Afbeeld van DUPUIS,
diën slaverney beproefde,
Die ketens ende last 't Algiers
gedraegen heéft;
Die 't afzyn van zyn land zoo
menig jaer bedroefde,
En heden nog in druk, d'Ant-
werpsche stad beleéft.